

# Postkoloniale elementen in 'ik was gereformeerd literatuur'

*Analyse van *Knielen op een bed violen**

Mirjam van Wijk  
3500578

Onder begeleiding van:

Prof. dr. J.F. Goud,  
Religiewetenschappen

Dr. J.J.M. van Stralen  
Literatuurwetenschappen

Universiteit Utrecht  
Maart 2013

## Inhoudsopgave

Inleiding .....	3
Opzet .....	4
Hoofdstuk 1 – Theoretisch kader .....	5
1.1 Begrippen uit de postkoloniale literatuurtheorie .....	5
1.2.1 Macht .....	6
1.2.2 Tussenpositie.....	9
1.2.3 Autonomie.....	10
1.2 ‘Ik was gereformeerd literatuur’ .....	11
1.2.1 Wat is ‘ik was gereformeerd literatuur’? .....	11
1.2.2 <i>Knielen op een bed violen</i> .....	13
1.2.3. De binding tussen het postkoloniale begrippenapparaat en ‘ik was gereformeerd literatuur’. .....	14
1.3 Verschillen met ‘ik was gereformeerd literatuur’ .....	16
1.4 Conclusie.....	17
Hoofdstuk 2 – Analyse en interpretatie <i>Knielen op een bed violen</i> .....	19
2.1 Macht.....	19
2.1.1 Hans en zijn vader in het land van herkomst .....	19
2.1.2 Hans en zijn hospita – beschaving het land van aankomst.....	21
2.1.3 Hans en Margje .....	23
2.1.4 De predikers .....	25
2.2 Onafhankelijkheid.....	28
2.2.1 De vader .....	28
2.2.2 Mevrouw Flear .....	29
2.2.3 Margje .....	30
2.2.4 De predikers .....	30
2.3 De tussenpositie .....	32
2.4 Conclusie interpretatie en analyse.....	34
Hoofdstuk 3 – Conclusie .....	36
Bibliografie .....	37

## Woord vooraf<sup>1</sup>

In de vierde of vijfde klas van de middelbare school schreef ik voor Nederlands een werkstuk met de titel 'Jan 't Hart en Maarten Siebelink'. Dat werkstuk ging over de autobiografische elementen in het werk van Jan Siebelink en Maarten 't Hart. De kritiek die ik als veertien- of vijftienjarige had, was dat de auteurs fictie en autobiografie opzettelijk vermengden om zo een vals insidersperspectief te suggereren. Wat ik er precies over geschreven heb en hoe ik dat verwoord heb, weet ik helaas niet meer, maar in mijn ogen was het oplichterij. Dat de auteur niet al te zeer bij zijn werk mag betrokken worden en de 'intentional fallacy' een grof vergrijp is in de literatuurwetenschap, wist ik toen nog niet.

De interesse voor deze literatuur is gebleven. Ik denk in de eerste plaats vanwege mijn binding met het gereformeerde milieu. Daarnaast is er in de pers is veel aandacht geweest voor de 'ik was gereformeerd literatuur'. In het eerste jaar van de studie wordt met *Het Leven van Teksten* (2008) al snel duidelijk gemaakt dat sinds Barthes essay 'La mort de l'auteur' (1967) de auteur het verliest van de lezer (ik heb overigens wel vraagtekens bij de felheid waarmee dit 'dogma' in de opleiding verdedigd wordt). Met die kennis op zak heb ik me vaak verwonderd over de benadering van de 'ik was gereformeerd literatuur'. Zes of zeven jaar na 'Jan 't Hart en Maarten Siebelink', kom ik er graag weer op terug om er met de bagage van literatuurwetenschappen en religiewetenschappen nog eens naar te kijken.

Het is best een beetje moeilijk om afscheid te nemen van deze scriptie. Lettertype cambria, of toch calibri? Ik ken de tekst inmiddels zo goed, dat het steeds moeilijker wordt om er kritisch naar te kijken. En de laatste dagen houd ik me vooral bezig met de beslissing over het mooiste lettertype. Dat heeft weinig meer met literatuur te maken, dus wordt het tijd om tot een afronding te komen. Bovendien ligt er een ander interessant onderzoek te wachten en wordt het bijna lente: tijd voor iets nieuws dus.

Mijn twee begeleiders wil ik bedanken voor hun hulp. Dr. Van Stralen voor zijn kritische feedback die de scriptie op een hoger plan tilde en Prof. dr. Goud voor zijn positieve input in het project. Daarnaast bedank ik Jan-Willem voor het nakijken en voor zijn aansporingen om het in te leveren. Mijn ouders wil ik bedanken voor hun meeleven met mijn studie en de financiële bijdrages aan mijn bachelor Literatuurwetenschap.

En ja, het is dus calibri geworden.

Mirjam van Wijk  
Utrecht, maart 2013

---

<sup>1</sup> Speciaal voor mijn vader, die 'voorwoord' een lelijk Germanisme vindt.

## Inleiding

In Velp, op de plaats waar vroeger de tuinderij van Jan Siebelinks ouders stond, staat nog een heg met een gat daarin. Ooit kropen daar in het zwartgeklede bevindelijke predikers door. Nu vindt men er vrouwen die met Siebelinks *Knielen op een bed violen* in de hand staan te huilen. Daarnaast heeft de plaatselijke boekhandel, Jansen & de Feijter, een bedevaartsroute uitgestippeld die leidt langs herkenbare plaatsen uit deze roman (Van Lieburg, 167). De historicus Van Lieburg schreef een boek over *De ware wereld achter Knielen op een bed violen* en ging daarin op zoek naar de familiegeschiedenis van Siebelink. In zijn nawoord schrijft hij: “*Life is stranger than fiction*, maar literatuur blijft verbeelding van de werkelijkheid (...) Laat zijn roman vooral een roman blijven.” (Van Lieburg 174). Op deze laatste pagina van het boek begint de literatuurwetenschap. De voorgaande 173 pagina’s hebben meer met geschiedenis dan met literatuur te maken.

*Knielen op een bed violen* maakt deel uit van een nog niet gedefinieerd genre waarin de protagonist van orthodox (bevindelijk) gereformeerde afkomst is en zich kritisch tot deze achtergrond verhoudt. Bij gebrek aan beter noem ik dit genre de ‘ik was gereformeerd literatuur’, waarbij de ‘ik’ niet naar de auteur maar naar de protagonist verwijst. Het gat in de heg in Velp is een voorbeeld van hoe deze literatuur soms ontvangen wordt. De nadruk ligt hierbij op de religieuze en culturele identiteit van de auteur in plaats van op het werk zelf. Hoewel het mediaoptreden van een aantal auteurs zelf daar een rol in speelt, is het jammer dat de analyse zo gemakkelijk blijft steken bij de auteur en historisch onderzoek naar “de ware wereld achter...”.

In deze bachelorscriptie wil ik onderzoeken hoe de analyse van ‘ik was gereformeerd literatuur’ verdiept kan worden. De onderzoeksvraag die ik daarbij gebruik, is van experimentele aard en vraagt om de nodige toelichting. Allereerst heb ik de receptie van recente ‘ik was gereformeerd literatuur’ met belangstelling gevolgd en me daarbij vaak verbaasd dat er vooral aandacht was voor de auteur en zijn religieuze opvoeding. Het is, zoals Start in een recensie over *Dorsvloer vol confetti* (Treur) zegt ‘*kennelijk heerlijk griezelen, bij een besloten, sektarische geloofsgemeenschap*’ (Start 88).

In 2011 volgde ik het vak “Islam in de Nederlandse literatuur: de omgang met de islam bij Nederlandse auteurs van islamitische herkomst” bij professor Goud. Daarvoor schreef ik een paper waarin ik *Knielen op een bed violen* en *Spijkerschrift* (Abdolah) met elkaar vergeleek. ‘Ik was gereformeerd literatuur’ en migrantenliteratuur bleken vele overeenkomsten te kennen, waaronder vergelijkbare problemen rondom de aandacht voor de afkomst van de auteur.

In migrantenliteratuur staat vaak de tussenpositie van een protagonist centraal: de migrant die niet helemaal Marokkaans is en niet helemaal Nederlands wordt. Met deze tussenpositie sluit migrantenliteratuur aan bij postkoloniale literatuur. In de postkoloniale literatuurkritiek staan de transitie van koloniaal naar postkoloniaal en de daarmee verbonden tussenpositie centraal; het postkoloniale begrippenapparaat bevat handvatten om deze transitie en tussenpositie te analyseren. De elementen ‘transitie’ en ‘tussenpositie’

zijn vergelijkbaar met de 'ik was gereformeerd literatuur'. Op grond van deze overeenkomst – en bewust van alle verschillen – formuleer ik mijn (experimentele) onderzoeksvraag:

In hoeverre kan de postkoloniale literatuurkritiek handvatten bieden bij de analyse en interpretatie van 'ik was gereformeerd literatuur'?

Met dit experiment wil ik proberen de analyse van de 'ik was gereformeerd literatuur' te verdiepen door een kader te scheppen, waarmee deze literatuur – naast historisch en psychologisch – ook literatuurwetenschappelijk benaderd kan worden. De opzet is niet om te bewijzen dat 'ik was gereformeerd literatuur' postkoloniale literatuur *is*, maar om te kijken *in hoeverre* postkoloniale literatuur handvatten biedt voor de genoemde analyse. Daarmee ontstaat ruimte voor de selectie van bruikbare begrippen, in de wetenschap dat met dit procedé geen volledige theorie wordt getransporteerd.

## **Opzet**

Het eerste hoofdstuk bevat het theoretisch kader. Hierin behandel ik begrippen uit de postkoloniale literatuurtheorie die bruikbaar kunnen zijn om 'ik was gereformeerd literatuur' te analyseren. Daarnaast beschrijf ik 'ik was gereformeerd literatuur' en bevat dit hoofdstuk een korte samenvatting van *Knielen op een bed violen*.

Het tweede hoofdstuk bevat de analyse van een postgereformeerde roman: *Knielen op een bed violen*. De analyse is opgebouwd rond de thema's 'macht', 'onafhankelijkheid' en 'de tussenpositie'.

Het derde hoofdstuk bevat de conclusies en suggesties voor vervolgonderzoek.

## Hoofdstuk 1 – Theoretisch kader

*Dit hoofdstuk verbindt begrippen uit de postkoloniale literatuurkritiek met 'ik was gereformeerd literatuur'. Allereerst wordt een aantal bruikbare begrippen uit Postcolonial studies: the key concepts (Ashcroft e.a.) geselecteerd. Ter verheldering wordt eerst het postkolonialisme wat uitgebreider omschreven. De geselecteerde begrippen worden ingedeeld in drie categorieën: 'macht', 'tussenpositie' en 'autonomie' (§1.1). In §1.2. omschrijf ik de 'ik was gereformeerd literatuur' en ga ik na hoe deze literatuur zich verhoudt tot de categorieën uit §1.1. §1.3 beschrijft de verschillen tussen 'ik was gereformeerd literatuur' en de postkoloniale literatuurkritiek. Ten slotte bevat §1.4 de conclusies van het theoretisch kader.*

### **1.1 Begrippen uit de postkoloniale literatuurtheorie**

#### **Postkolonialisme**

De term 'postkolonialisme' werd door historici na de Tweede Wereldoorlog gebruikt om de periode na de onafhankelijkheid van koloniën aan te duiden. Vanaf eind 1970 werd de term in de literatuurkritiek gebruikt om de effecten van kolonisatie te omschrijven. In deze context werd het toegepast "to signify the political, linguistic and cultural experience of societies that were former European colonies" (Ashcroft e.a. 168). Het gebruik bleef niet beperkt tot de literatuurkritiek: "it is becoming widely used in historical, political, sociological and economic analyses, as these disciplines continue to engage with the impact of European imperialism upon world societies" (Ashcroft e.a. 169). De invulling ervan is moeilijk te definiëren, Ahmad brengt naar voren dat het een loze term wordt wanneer "colonialism can be pushed back to the Incas and forward to the Indonesian occupation of East Timor (...)" (Ashcroft e.a. 169). Zo breed toegepast verliest het zijn zeggingskracht: "it becomes a trans historical thing, always present and always in process of dissolution in one part of the world or another" (Ashcroft e.a. 169). Ashcroft e.a. beperken de reikwijdte door te stellen dat postkolonialisme "in most recent accounts had been primarily concerned to examine the processes and effects of, and reactions to, European colonialism from the sixteenth century up and including the neo-colonialism of the present day" (Ashcroft e.a. 169). Daarnaast begrenzen ze de term door de historische bodem onder het begrip te benadrukken: "(...) the grounding of the term in European colonialist histories and institutional practices, and the response (resistant or otherwise) to these practices on the part of all colonized peoples, remain fundamental" (Ashcroft e.a. 171). Ook de huidige omgang met en de reactie op het koloniale verleden staan centraal:

Post-colonialism/ postcolonialism is now used in wide and diverse ways to include the study and analysis of European territorial conquests, the various institutions of European colonialisms, the discursive operations of empire, the subtleties of subject construction in colonial discourse and the resistance of those subjects, and, most importantly perhaps, the differing responses to such incursions and their contemporary colonial legacies in both pre- and post-independence nations and communities (Ashcroft e.a. 169).

Postkolonialisme werd ooit gebruikt om de periode na de afhankelijkheid van voormalige koloniën te omschrijven. Nu is het een term die in verschillende disciplines gebruikt wordt om op het kolonialisme en de reactie daarop te reflecteren. In de literatuurwetenschap ligt de nadruk op de culturele verwerking van het imperialisme.

### 1.2.1 Macht

De begrippen uit deze categorie hebben te maken met een machtsrelatie. De ongelijkheid wordt gelegitimeerd en in stand gehouden door verschillen tussen het 'zelf' en de 'ander' te benadrukken. Het 'zelf' van de kolonisator wordt als superieur aan de 'ander' beschouwd.

#### Alterity

*Alterity* wordt gebruikt als variant van het oudere *otherness*. *Otherness* betrof de relatie tussen een bewustzijn en de wereld vanuit een vooral filosofisch gezichtspunt; de kenbaarheid van de ander staat in deze filosofische benadering centraal. *Alterity* richt zich op de concrete ander: "(...) the more concrete 'moral other' – the other who is actually located in a political, cultural, linguistic or religious context" (Ashcroft e.a. 9).

#### Binarism

De term *binarism*, afkomstig van De Saussure, verwijst naar het denken in tegenstellingen. De Saussure definieert woorden niet op grond van hun relatie tot de werkelijkheid, maar ziet woorden hun betekenis krijgen in relatie tot andere woorden en hun plaats binnen het taalsysteem. 'Zwart' bijvoorbeeld, refereert in eerste instantie niet aan de natuurkundige waarden van een kleur, maar krijgt betekenis als 'niet wit'. Een binaire oppositie is de sterkst denkbare tegenstelling tussen begrippen. Het gebruiken van deze tegenstellingen in een culturele context, werkt uitsluitend:

The problem with such binary systems is that they suppress ambiguous or interstitial spaces between the opposed categories, so that any overlapping region that may appear, say, between the categories man/woman, child/adult or friend/alien, becomes impossible according to binary logic, and a region of taboo in social experience. (Ashcroft e.a. 18)

Naast het ontkennen van tussenposities, worden deze tegenstellingen in koloniale context als een hiërarchie gepresenteerd:

The binary logic of imperialism is a development of that tendency of Western thought in general to see the world in terms of binary oppositions that establish a relation of dominance. A simple distinction between center/margin; colonizer/colonized; metropolis/empire; civilized/primitive represents very efficiently the violent hierarchy on which imperialism is based and which it actively perpetuates. Binary oppositions are structurally related to one another, and in colonial discourse there may be a variation of the one underlying binary – colonizer/colonized – that becomes rearticulated in any particular text in a number of ways, e.g. (...) The binary constructs a scandalous category between the two terms that will be the domain of taboo, but, equally importantly, the structure can be read downwards as well as across, so that colonizer, white, human and beautiful are

collectively opposed to colonized, black, bestial and ugly. Clearly, the binary is very important in constructing ideological meanings in general, and extremely useful in imperial ideology. (Ashcroft e.a. 19)

In de postkoloniale literatuurkritiek was recent veel aandacht voor het ontmantelen van deze tegenstellingen.

### **Essentialism**

Essentialisme verwijst naar de aanname dat bepaalde groepen één of meerdere onderscheidende kenmerken met elkaar delen, dat deze eigenschappen altijd terug te vinden zijn, bijvoorbeeld in een volksaard (Ashcroft e.a. 73-75) en dat deze groep gedefinieerd wordt op grond van deze (selectieve) kenmerken.

### **Ethnicity**

Etniciteit wordt gebruikt om een samenhangende groep te beschrijven op grond van gedeelde cultuur, taal en gebruiken. Daar tegenover staat de omschrijving van groepen op grond van ras, waarbij gekeken wordt naar genetische overeenkomsten tussen mensen. Etniciteit is vormend voor identiteit, omdat "it is an identity that cannot be denied, rejected or taken away by others". Terwijl ras een hiërarchische scheiding tussen Europa en anderen aanbracht, biedt etniciteit een meer positieve benadering: "ethnicity is usually deployed as an expression of a positive self-perception that offers certain advantages to its members" (Ashcroft e.a. 75).

### **Exotic**

De betekenis van exotisch is 'niet-eigen'. In de negentiende eeuw werd het exotische soms verheerlijkt:

(...) the exotic (...) the foreign, increasingly gained, throughout the empire, the connotations of a stimulating or exciting difference, something with which the domestic could be (safely) spiced. The key conception here is the introduction of the exotic from abroad into a domestic economy. (Ashcroft e.a. 87)

Het gaat daarbij niet alleen om planten en dieren, maar ook om mensen uit de koloniën, zoals de 'Hottentot Venus' uit Zuid-Afrika die tentoongesteld werd als *exotic*. Wasserman noemt dat de aantrekkingskracht van de *exotic* verbonden is aan zijn ongevaarlijke toestand. (Ashcroft e.a. 88).

### **Hegemony**

Hegemonie beschrijft hoe het kan dat een subject zich schikt in overheersing terwijl er mogelijkheden zijn om in opstand te komen. In sommige gevallen stelt de kolonisator zich op als degene die het beter weet en die het beste wil voor het koloniale subject. Onderwerping aan de overheerser en eigenbelang van het koloniale subject lijken hier samen te vallen. De overheersing wordt niet krachtig uitgeoefend, maar subtiel en heel breed: "(...) a more subtle and inclusive power over the economy, and over state apparatuses such as education and the media, by which the ruling class's interest is presented as the common interest and



thus comes to be taken for granted” (Ashcroft e.a. 107). Hegemony biedt een verklaring waarom een minderheid de meerderheid zo lang en vergaand kon overheersen in de koloniale periode:

The term is useful for describing the success of imperial power over a colonized people whom by far outnumber any occupying military force, but whose desire for self-determination had been suppressed by a hegemonic notion of the greater good, often couched in terms of social order, stability and advancement, all of which are defined by the colonizing power. (Ashcroft e.a. 107)

### **Other**

Ashcroft e.a. vatten dit begrip kernachtig samen door te stellen dat de ander betrekking heeft op datgene dat niet ‘zelf’ is. Deze benadering is een voorbeeld van oppositionele ideologie (zie binarism) De scheiding van een zelf tegenover anderen construeert een identiteit en bepaalt wat als norm geldt: “The existence of others is crucial in defining what is ‘normal’ and in locating one’s own place in the world” (Ashcroft e.a. 154). In het postkolonialisme is de ander het gekoloniseerde subject dat door zijn primitieve staat en kannibalisme het tegenovergestelde is van de kolonisator. De twintigste-eeuwse psychoanalyticus Lacan omschrijft *the other* op een manier die bruikbaar is in de postkoloniale literatuurtheorie. Hij onderscheidt de ander met en zonder hoofdletter. In Lacans theorie is

(...) the other – with the small ‘o’ – (...) the other who resembles the self, which the child discovers when it looks in the mirror and becomes aware of itself as a separate being (...) that image (...) must bear sufficient resemblance to the child to be recognized, but it must also be separate enough to ground the child’s hope for an ‘anticipated mastery’; this fiction of mastery will become the basis of the ego. This other is important in defining the identity of the subject. In post-colonial theory, it can refer to the colonized others who are marginalized by imperial discourse, identified by the difference from the central and perhaps crucially, become the focus of anticipated mastery by the imperial ‘ego’. (Ashcroft e.a. 155)

De Other, met hoofdletter, verwijst naar de symbolische ander, Vader of Moeder, bij wiens blik het zelf bestaat. In het postkoloniale discourse is deze *Other* het centrum van het imperialisme van wiens blik men zich bewust is.

*Othering* wordt door Spivak omschreven als het proces waardoor het imperialistische zelf, *the other* construeert.

### **Savage / civilized**

De tegenstelling tussen *savage* en *civilized* is gebaseerd op de mate van ontwikkeling, civilisatie, moderniteit. De *savage* is primitief en barbaars tegenover de ontwikkelde mens. Rousseau zet daar tegenover het beeld van de nobele wilde: “the concept arises in the eighteenth century as a European nostalgia for a simple, pure, idyllic state of the natural, posed against rising industrialism and the notion of over complications and sophistications

of European urban society” (Ashcroft e.a. 192). Ashcroft e.a. benadrukken dat de *noble savage* eerder een (geïdealiseerde) projectie dan realiteit is.

### **Surveillance**

Surveillance gaat over de macht van de blik. De blik staat controle en oordeel. De gekoloniseerde is zich bewust van deze blik en de angst ervoor controleert zijn handelen:

(...) it implies a viewer with an elevated vantage point, it suggests the power to process and understand that which is seen, and it objectifies and interpellates the colonized subject in a way that fixes its identity in relation to the surveyor. (...) [T]his gaze corresponds to the ‘gaze of the *grande-autre*’ within which the identification, objectification and subjection of the subject are simultaneously enacted: the imperial gaze defines the identity of the subject, objectifies it within the identifying system of power relations and confirms its subalterneity and powerlessness. (Ashcroft e.a. 207)

### **1.2.2 Tussenpositie**

Deze categorie bestaat uit begrippen die de transitie en de tussenpositie van een postkoloniaal subject benadrukken. Het postkoloniale subject bevindt zich in een positie tussen het authentieke zelf en de kolonisator in. Deze positie wordt soms positief opgevat, zoals door Bhabha in de begrippen hybriditeit en *liminal*; hierin is de tussenpositie een ontsnapping aan omliggende identiteiten. Soms worden ze vooral negatief geduid, bijvoorbeeld bij *dislocation* en *exile*. Deze kant wordt door Said benadrukt.

#### **Liminal**

*Liminal* verwijst naar processen in een ‘in between ruimte’, een tussenpositie waarin individuen en collectieven kunnen experimenteren met hun identiteit. In het postkolonialisme is *the liminal* van belang omdat het een ruimte is waarin tegenstellingen en hiërarchische verhoudingen opgeheven worden. Volgens Bhabha “prevents [the liminal] identities from polarizing between such arbitrary designations as ‘upper’ and ‘lower’, ‘black’ and ‘white’ (...)”. The liminal is belangrijk omdat “this interstitial passage between fixed identifications opens up the possibility of a cultural hybridity that entertains difference without an assumed or imposed hierarchy” (Ashcroft e.a. 118).

#### **Exile**

*Exile* wordt omschreven als een staat, waarin men gescheiden is van een thuisland of van een culturele en etnische oorsprong. *Exiles* zijn mensen die niet terug kunnen keren naar hun ‘place of origin’ (Ashcroft e.a. 86). In Saids werk is *exile* een tragische maar noodzakelijke positie voor de wereldburger: “the achievements of any exile are permanently undermined by his or her sense of loss” (Ashcroft e.a. 87).

#### **Dislocation**

*Dislocation* wordt gebruikt om te omschrijven dat men gewild of ongewild op een plaats terechtgekomen is waar men niet thuishoort. In de postkoloniale literatuurkritiek is het een bruikbaar begrip: “Many post-colonial texts acknowledge the psychological and personal

dislocations that result from this cultural denigration, and it is against this dislocating process that many modern decolonizing struggles are institute” (Ashcroft e.a. 66).

### **1.2.3 Autonomie**

Deze categorie bevat begrippen die gaan over de onafhankelijkheidsstrijd van een koloniaal subject. Deze strijd is erop gericht om zelf *agent* te worden.

#### **Agency**

Met de term *agency* wordt de mate van autonomie van een individu aangeduid. De vraag is of men vrij en autonoom handelt of dat men gedetermineerd is door externe factoren zoals een kolonisator. In de postkoloniale literatuurkritiek is *agency* belangrijk omdat het “refers to the ability of post-colonial subjects to initiate action in engaging or resisting imperial power” (Ashcroft e.a. 6).

#### **Independence**

Staat van een voormalige kolonie na de onafhankelijkheid; zelfbestuur (Ashcroft e.a.116).

## 1.2 'Ik was gereformeerd literatuur'

### 1.2.1 Wat is 'ik was gereformeerd literatuur'?

'Ik was gereformeerd literatuur' is geen bestaand genre. In een recensie (Start 88) wordt *Dorsvloer vol confetti* een 'geloofsroman' genoemd. 'Ik was gereformeerd literatuur' gaat inderdaad over geloof, maar kan nog nader gespecificeerd worden. De literatuur die ik bedoel, gaat over bevindelijk-gereformeerd geloof. Het WRR rapport *Geloven in het publieke domein* (Van den Donk e.a.) beschrijft de bevindelijk-gereformeerden in vergelijking met de orthodox gereformeerden:

De orthodox gereformeerden hebben een meer rationele benadering van de geloofsleer; de nadruk ligt op het onderschrijven daarvan. Daarentegen is bij de bevindelijk gereformeerden een centrale rol weggelegd voor de 'bevinding', de existentiële ervaring van een ingrijpen van God in het persoonlijke leven en de menselijke reactie daarop (Dekker en Peters 1989: 42). Cultureel gezien zijn de orthodoxen iets moderner, politiek kunnen we veel van hen plaatsen bij de ChristenUnie. De bevindelijken zijn cultureel behoudend, ze worden wel (denigrerend) aangeduid als de 'zwarte-kousenkerken'. Politiek zijn ze vooral te vinden bij de SGP. (Van den Donk e.a. 105)

#### Autobiografische elementen en receptie

Het bevindelijk-gereformeerde milieu is in de Nederlandse literatuur veelvuldig beschreven, vaak door auteurs die dit milieu van binnenuit kennen. In veel gevallen hebben deze auteurs afstand genomen van het milieu en zijn ze te positioneren als relatieve buitenstaanders. 'Ik was gereformeerd literatuur' bevat vaak autobiografische elementen. Siebelink maakt er geen geheim van dat deze in zijn werk te vinden zijn. Hij begint de biografie op zijn website<sup>2</sup> als volgt:

Op 13 februari 1938 geboren te Velp, in de Hertogstraat 15. Na een jaar verhuisden mijn ouders naar Bergweg 17, waar mijn vader een kleine bloemisterij begonnen was. Ik groeide op in een godsdienstig 'zwaar' milieu. Mijn vader, na een hemels visioen, had zich aangesloten bij een streng orthodoxe groepering.

In deze vier zinnen zitten zes elementen die in *Knielen op een bed violen* en ook in eerder werk terug te vinden. Een dergelijke combinatie van fictie en autobiografische elementen is ook terug te vinden in *Een vlucht regenwulpen* (1978) van Maarten 't Hart die als hoofdpersonage een Maarten opvoert. Deze vermenging van fictie en ervaring kenmerkt ook Treurs *Dorsvloer vol confetti*. Het dus niet verwonderlijk dat de afkomst van de auteur vaak bij deze soort literatuur genoemd wordt omdat die herkenbaar terugkomt in de literatuur. In een interview met M. Onderwaater hekelt Treur deze benadering van haar werk: "Mensen hebben het gevoel dat ik met een taperecorder heb rondgelopen vroeger en dat ik het bandje heb uitgetikt. Maar sjonge, ik wil ook wel eens de credits voor het feit dat het geloofwaardige fictie is geworden" (Treur, *Ezzulia interview*).

---

<sup>2</sup> [www.jansiebelink.nl](http://www.jansiebelink.nl)

De receptie van 'ik was gereformeerd literatuur' heeft overeenkomsten met postkoloniale literatuur. 'Ik was gereformeerd literatuur' wordt vaak benaderd als een afrekening met een religieuze opvoeding. Zo wordt deze literatuur 'teruggeschreven literatuur' waarbij auteurs, na hun onafhankelijkheid, in hun literatuur de geleden overheersing thematiseren. Het begrip 'terugschrijven' is gebaseerd op een artikel van Rushdie, *The Empire writes back to the Centre*. Met het terugschrijven laat de gekoloniseerde zijn perspectief zien aan kolonisator en buitenwereld. Verschillende postkoloniale processen spelen een rol bij dit terugschrijven, zoals *mimicry*, *metonymic gap* en cultuurtourisme.

'Ik was gereformeerd literatuur' bevat vaak veel verwijzingen naar de tale Kanaäns, bevindelijk-gereformeerd jargon. De toepassing van *mimicry* in de 'ik was gereformeerd literatuur' is divers, maar in vrijwel alle literatuur die tot dit genre gerekend kan worden, spelen Bijbeltaal en 'de tale Kanaäns' een belangrijke rol. In deze romans wordt de worsteling tussen twee culturen binnen het individu literair verbeeld tussen de worsteling van verschillende taalfamilies. *Mimicry* is bij uitstek een middel om de vervreemding en aantrekkingskracht van een verleden vorm te geven, variërend van giftige parodie tot nostalgisch gebruik van bepaalde uitdrukkingen uit het bevindelijk gereformeerde milieu. Een voorbeeld van de vervreemdende werking geeft 't Hart in de verhalenbundel *Het vrome volk* (1974). De 7-jarige protagonist fantaseert er op los tijdens de zondagse eredienst. De gemeente zingt 'Ik zal mij buigen op uw eis/ naar uw paleis'. Tijdens de dienst overlijdt de oude meneer Quack. Maarten ziet hem in gedachten al schaatsen naar het nieuw Jeruzalem, waar de eis uit de berijmde psalm 138 een ijsvlakte wordt.

De *metonymic gap* benadrukt het verschil tussen de (kolonisator) lezer en (gekoloniseerde) schrijver. De schrijver gebruikt de taal van de kolonisator, maar voegt onbekende woorden uit zijn eigen moedertaal toe. Deze woorden verwijzen naar de afkomst van de schrijver:

(...) the inserted language 'stands for' the colonized culture in a metonymic way, and its very resistance to interpretation constructs a 'gap' between the writer's culture and the colonial culture. The local writer is thus able to represent his or her world to the colonizer (and others) in the metropolitan language, and at the same time to signal and emphasize a difference from it. In effect, the writer is saying 'I am using your language so that you will understand my world, but you will also know by the differences in the way I use it that you cannot share my experience.' (Ashcroft e.a. 123)

In 'ik was gereformeerd literatuur' kan het gebruik van tale Kanaäns ook zo opgevat worden: als verwijzing naar een ondeelbaar verleden. Het verschil met de koloniale context is dat hier de *gap* noodzakelijk moet ontstaan bij een lezer die buitenstaander is. De adressering van de boodschap '*you cannot share my experience*' is dus een andere dan in de koloniale context. Hier wordt de ondeelbaarheid van de ervaring aan de buitenstaander duidelijk gemaakt.

Die ervaring maakt echter wel nieuwsgierig, getuige de belangstelling voor de heg in Velp. De pelgrimages naar het gat in de heg in Velp kunnen gezien worden als een vorm van *cultural tourism*:

One of the most controversial and disputed methods has been the establishment of cultural tourism, that is, the use of culture as an attraction for foreign tourists. (...) Of course, the use of cultural practices to attract visitors is part of the tourist industry in most countries (...) But in post-colonial cultures it is especially problematic since it engages with the broader issue of the exoticization of such cultures. (Ashcroft e.a. 54)

Of dit toerisme tot *exoticization* van dit milieu leidt is moeilijk te zeggen. Het doet wel denken aan het 'heerlijk griezelen' uit Start's recensie.

### **Definitie**

Het is door de aandacht voor autobiografische elementen en de receptie van 'ik was gereformeerd literatuur' verleidelijk om dit genre te definiëren op grond van de culturele en religieuze afkomst van de auteur. Juist deze benadering staat de analyse in de weg, dus er moet gezocht worden naar inhoudelijke overeenkomsten om het genre te definiëren. In mijn definitie spelen twee elementen: ten eerste komt in meer of mindere mate in deze literatuur de moeizame relatie van een protagonist met zijn of haar bevindelijk-gereformeerde jeugd naar voren en ten tweede speelt deze religieuze opvoeding ook in de adolescentie of volwassenheid een belangrijke rol. Het zwaartepunt in de literatuur ligt soms op religie en soms meer op de sociale verhoudingen in het milieu. Deze twee elementen komen ook naar voren in de roman die ik wil analyseren, *Knielen op een bed violen*.

### **1.2.2 *Knielen op een bed violen***

Siebelinks roman *Knielen op een bed violen* (2005) bestaat uit twee delen. Protagonist is Hans Sievez. Het eerste deel behandelt Hans' jeugd tot en met de geboorte van zijn eerste zoon, Ruben. Hans' vader keert zich af van de Nederlands Hervormde Kerk en sluit zich aan bij een buitenkerkelijke groep bevindelijk-gereformeerden, thuislezers<sup>3</sup>. Na de dood van zijn moeder loopt Hans weg van huis. Hij gaat in Den Haag op een kwekerij werken. Daar ontmoet hij Jozef Mieras, die hem probeert te betrekken bij zijn bevindelijk-gereformeerde geloof. Hans woont bij mevrouw Fleeer, een dominante vrouw. Hij krijgt ruzie met beiden en verlaat Den Haag, om volgens vlak bij Rotterdam te gaan werken, over deze periode wordt niet geschreven. Daarna trouwt hij met zijn jeugdliefde Margje, met wie hij samen een kwekerij opzet. De kwekerij loopt niet goed door concurrentie uit de buurt. Het deel eindigt met de geboorte van Ruben.

Het tweede deel vertelt over Hans' leven na de geboorte van zijn zoon. Hij komt opnieuw in contact met Jozef Mieras en een aantal andere predikers. Hij maakt een

---

<sup>3</sup> Thuislezers zijn bevindelijk-gereformeerden, die zich niet kunnen vinden in bestaande kerkverbanden en daarom zondags in gezinsverband thuis diensten houden. In *Knielen op een bed violen* wordt ds. Poort genoemd, hij wordt in verband gebracht met ds. Pauwe, die door veel thuislezers gevolgd wordt.

godsverschijning mee en verbindt zich steeds meer met de groep thuislezers. Zijn vrouw Margje gaat hier niet in mee. Margje krijgt een miskraam en vervolgens krijgen ze nog een zoon, Tom. Tom en zijn vader kunnen het niet met elkaar vinden. Het gaat steeds slechter met de kwekerij. Hans kiest afwisselend voor Margje en voor Jozef Mieras en de predikers. Uiteindelijk wordt hij ziek en overlijdt hij, omringd door de predikers.

*Knielen op een bed violen* gaat over een protagonist die zich in eerste instantie los vecht van zijn omgeving, vooral van zijn vader. Na zijn onafhankelijkheid komt hij opnieuw in aanraking met de thuislezers, door Siebelink in een brief aan zijn uitgever getypeerd als het 'zwartste calvinisme'. In de definitie van 'ik was gereformeerd literatuur' noemde ik twee elementen: de bevindelijk gereformeerde jeugd van de protagonist en de invloed daarvan gedurende de adolescentie en volwassenheid. In het eerste deel van *Knielen op een bed violen* speelt de bevindelijk gereformeerde opvoeding een minder grote rol dan Hans' moeizame verhouding met zijn vader. Pas in het tweede deel wordt de grote invloed van zijn religieuze achtergrond duidelijk. In de adolescentie zet Hans zich af tegen zijn jeugd en opvoeding, maar in de volwassenheid worstelt hij met zijn religieuze identiteit. De benaming 'ik was gereformeerd' suggereert dat er in deze literatuur afstand genomen wordt van de bevindelijk gereformeerde traditie. In *Knielen op een bed violen* gebeurt dat niet: tot het einde blijft Hans worstelen. Toch zou ik de roman wel in de 'ik was gereformeerd literatuur' willen noemen omdat in deze roman juist de worsteling met de religieuze identiteit naar voren komt.

### **1.2.3. De binding tussen het postkoloniale begrippenapparaat en 'ik was gereformeerd literatuur'.**

In §1.1 worden drie categorieën genoemd die ik wil verbinden aan de 'ik was gereformeerd literatuur' zoals ik die in §1.2.1 definieer. Ik wil benadrukken dat mijn uitspraken betrekking hebben op literatuur en niet op reële verhoudingen in het bevindelijk-gereformeerde milieu.

#### **Macht**

In de 'ik was gereformeerd literatuur' speelt groepsidentiteit een belangrijke rol. Het bevindelijk-gereformeerde milieu kan opgevat worden als etniciteit die zich afzet tegen de *mainstream* cultuur. Hierdoor worden (binaire) tegenstellingen gecreëerd tussen de twee culturen waarbij de eigen cultuur beter is dan de andere cultuur. Daarnaast positioneert de protagonist in 'ik was gereformeerd literatuur' zich binnen die etniciteit als *exotic* of eenling door zich te verzetten tegen die identiteit. Deze positie schept ook ongelijkheid tussen het 'zelf' en 'de anderen'.

#### **Tussenpositie**

Zoals de bekering opgevat kan worden als een transitie van de ene taalfamilie naar de andere<sup>4</sup>, kan een proces van secularisatie ook opgevat worden als een transitie. Doordat de

---

<sup>4</sup> Zie bijvoorbeeld Gehoor geven, een discursieve benadering van de religieuze bekering, Van Stralen, 2009, Pallas Proefschriften

protagonist opgevoed is in de ene taalfamilie, blijft die taal ook na de transitie invloed uitoefenen. De postgereformeerde protagonist bevindt zich tussen twee ideologieën: de bevindelijk gereformeerde levensbeschouwing en een agnostische/atheïstische of andere levensbeschouwing. Naast een ideologische verschuiving wordt vaak ook – of juist vooral – de sociale transitie beschreven als een proces van ontheemding waarbij de protagonist een *outcast* wordt. Deze ideologische en sociale verschuiving wordt in de ‘ik was gereformeerd literatuur’ verschillend weergegeven, soms wordt de vrijheid van de ‘*third space*’ benadrukt, soms meer het *exile*-aspect.

### **Autonomie**

In de postkoloniale literatuur speelt ‘autonomie’ een belangrijke rol. Het postkoloniale subject – en ook de migrant – bevindt zich tussen twee sociaal-culturele groepen en probeert een onafhankelijke positie in te nemen. De postgereformeerde protagonist neemt een vergelijkbare positie in tussen de sociaal/religieuze achtergrond van zijn jeugd en de nieuwe omgeving en zoekt ook naar autonomie. Net als in de postkoloniale literatuurtheorie, wordt in ‘ik was gereformeerd literatuur’ benadrukt dat het na onafhankelijkheid moeilijk is een eigen identiteit te construeren.

De ‘ik was gereformeerd literatuur’ beschrijft de strijd van het individu rond autonomie. Daarbij spelen zowel de ideologische als de sociale kant een rol. De vrijheid van de protagonist wordt ingeperkt door religieuze bepalingen en door sociale processen die voorschrijven wat wel en niet moet of hoort. Deze religieuze en sociale autoriteit krijgt in de ‘ik was gereformeerd literatuur’ de functie van kolonisator, waarvan de protagonist zich moet losmaken.



### **1.3 Verschillen met 'ik was gereformeerd literatuur'**

Er zijn, naast interessante overeenkomsten tussen 'ik was gereformeerd literatuur' en de postkoloniale literatuur, ook belangrijke verschillen. Zoals Ashcroft e.a. aangeven, ligt de Europese koloniale geschiedenis aan de basis van het postkoloniale begrippenapparaat. Er zijn overeenkomsten, maar ook verschillen tussen de koloniale situatie en de onafhankelijkheidsstrijd van de postgereformeerde protagonist. Uit de lijst van Ashcroft e.a. blijkt dat het merendeel van de begrippen niet expliciet bruikbaar is voor de analyse van 'ik was gereformeerd literatuur', omdat ze te zeer verbonden zijn met de historische basis onder het postkoloniale begrippenapparaat. De bruikbare begrippen moeten soms iets aangepast worden voor ze bruikbaar zijn voor de analyse van 'ik was gereformeerd literatuur'.

Wanneer in 'ik was gereformeerd literatuur' het bevindelijk milieu voorgesteld wordt als koloniale macht, is een groot verschil met de oorspronkelijke koloniale context de economische binding met deze macht. De overheersing in het geval van 'ik was gereformeerd literatuur' komt niet van buitenaf, maar is 'eigen', vaak familie van de protagonist. Dit betekent dat er aan de basis een legitieme gezagsverhouding ligt, in tegenstelling tot de onrechtmatige toe-eigening van arbeidskracht en grondstoffen uit de koloniale periode.

In *Histoire de la sexualité* stelt Foucault "Le pouvoir est partout ; ce n'est pas qu'il englobe tout, c'est qu'il vient de partout" (Foucault, 121). Macht is overal maar niet elke machtsrelatie heeft te maken met kolonisator en gekoloniseerde. De werkelijkheid is te complex om mensen te benaderen als enkel dader of slachtoffer, kolonisator en gekoloniseerde. Het gegeven dat er in veel 'ik was gereformeerd literatuur' sprake is van een onafhankelijkheidsstrijd, maakt van het bevindelijk gereformeerde milieu nog niet een overheersende macht van koloniale proporties.

## 1.4 Conclusie

De lijst in *Postcolonial studies: the key-concepts* bevat 134 begrippen. Hiervan zijn veertien begrippen geselecteerd die bruikbaar kunnen zijn bij de analyse van 'ik was gereformeerd literatuur'. In een kwantitatieve studie zou dit een teleurstellend resultaat zijn, maar kwalitatief bekeken is het genoeg. Ashcrofts lijst bestaat uit begrippen van verschillende categorieën. Een groot aantal begrippen verwijst direct naar de koloniale geschiedenis en is daarmee niet bruikbaar buiten die context. De bruikbare begrippen hebben te maken met de tegenstelling tussen zelf en ander, een tussenpositie of de strijd om autonomie; drie cruciale thema's in de postkoloniale literatuurtheorie. Hoewel het dus om een kleine selectie begrippen uit de postkoloniale literatuurtheorie gaat, representeert de selectie wel de belangrijkste thema's uit de theorie.

Een zwak punt van de werkwijze, is dat de selectie gemaakt is met het verhaal van *Knielen op een bed violen* in het hoofd, waardoor er mogelijk begrippen die in andere 'ik was gereformeerd literatuur' bruikbaar zijn, ontbreken of begrippen toegevoegd zijn die vooral voor *Knielen op een bed violen* en niet voor andere 'ik was gereformeerd literatuur' bruikbaar zijn. Ik vermoed echter op grond van mijn definitie dat een aantal van deze postkoloniale begrippen handvatten biedt bij de analyse van andere 'ik was gereformeerd literatuur'.

'Ik was gereformeerd literatuur' wordt gedefinieerd als literatuur waarin de protagonist worstelt met zijn of haar bevindelijk gereformeerde afkomst. Deze literatuur wordt vaak, evenals de postkoloniale literatuur, ontvangen als 'teruggeschreven literatuur', waarbij aandacht is voor autobiografische elementen.

Net als in koloniale literatuur spelen de thema's zelf/ander, de tussenpositie en onafhankelijkheid een rol bij de worsteling van de protagonist. In de koloniale context bestaan zelf/ander tegenstellingen tussen kolonisator en gekoloniseerde. Zonder uitspraken te willen doen over de werkelijke situatie stel ik dat in 'ik was gereformeerd literatuur' de bevindelijk gereformeerde cultuur geschetst wordt als een tussenpositie die vergelijkbaar is met de kolonisator tegenover de gekoloniseerde protagonist. Deze protagonist strijdt om onafhankelijkheid, die soms wel en soms niet bereikt wordt.

In de postkoloniale literatuurkritiek is veel aandacht voor de tussenpositie waarin een voormalig gekoloniseerd subject terecht kan komen: de koloniale cultuur is verweven met de identiteit van het subject en kan daarom niet na onafhankelijkheid achtergelaten worden. Op dezelfde wijze kan ook de post-gereformeerde protagonist terechtkomen in een tussenpositie, waarin het construeren van een identiteit problematisch is vanwege ontworteling.

Naast overeenkomsten zijn er ook grote verschillen tussen het postkolonialisme en 'ik was gereformeerd literatuur'. In het kolonialisme was sprake van onrechtmatige overheersing en uitbuiting. In de 'ik was gereformeerd literatuur' krijgt juist vaak familie de rol van de kolonisator. Daardoor treden er andere gezagsstructuren in werking. Niet elke gezagsrelatie is te beschrijven vanuit een postkoloniaal kader. Daarnaast zijn een aantal begrippen wel bruikbaar maar worden ze iets anders toegepast dan in de postkoloniale

literatuurtheorie vanwege de andere context. Bijvoorbeeld de 'metonymic gap' wordt anders geadresseerd dan in de postkoloniale literatuurtheorie en het onderscheid tussen 'savage – civilized' werkt in de 'ik was gereformeerd literatuur' op een ander niveau dan in de oorspronkelijke betekenis: het gaat meer om de tegenstelling plattenland – stad, waarin de savage de provinciaal is.

## Hoofdstuk 2 – Analyse en interpretatie *Knielen op een bed violen*

In dit hoofdstuk analyseer ik *Knielen op een bed violen* aan de hand van de drie categorieën uit hoofdstuk 1. Deze thema's vormen een patroon dat terug te vinden is in (post)koloniale situaties. Macht en overheersing (§2.1) worden gevolgd door een onafhankelijkheidsstrijd (§2.2) die uitmondt in onafhankelijkheid en ten slotte de tussenpositie (§2.3) waarin elementen uit de koloniale en de pre- of post-koloniale periode vermengd worden. §2.4 bevat de conclusies van deze analyse.

### 2.1 Macht

In de roman staat de protagonist Hans Sievez onder invloed van verschillende personen. Dit zijn Hans' vader, zijn hospita mevrouw Fleeer, zijn gezin en zijn latere geloofsgenoten die in het vervolg aangeduid worden met 'de predikers'. De uitoefening van deze macht varieert van hegemonie tot lijfstraffen. De grens tussen een gezonde invloed en macht is moeilijk te bepalen. In Hans' relatie met zijn vader en met mevrouw Fleeer wordt vooral het onvrijwillige aspect duidelijk. De relatie tussen Hans en zijn gezin en Hans en de predikers is minder eenvoudig omdat Hans zich vrijwillig aan hen verbindt. Tussen Hans en zijn vader bestaat de natuurlijke gezagsverhouding die er tussen ouder en kind is. Daarnaast is het niet vreemd dat Hans' gezin invloed op hem uitoefent. Niet alle invloeden op Hans kunnen dus worden benaderd vanuit het koloniale kader

In de eerste zeventien hoofdstukken staan Hans' jeugd en zijn periode in Den Haag centraal. Om de twee culturen waarin Hans zich bevindt te beschrijven maak ik gebruik van aanduidingen die Scheffer in *Het land van aankomst hanteert*: 'land van aankomst' en 'land van herkomst'. Deze aanduidingen zijn goed bruikbaar omdat er zowel voor geografische als voor culturele verschillen aandacht is. In *Knielen op een bed violen* vormen geografische afstanden een aanknopingspunt, maar de nadruk ligt meer op de culturele en religieuze afstand tussen het land van herkomst en het land van aankomst.

#### 2.1.1 Hans en zijn vader in het land van herkomst

Het land van herkomst wordt in *Knielen op een bed violen* gerepresenteerd door het dorp Lathum, waar Hans' ouderlijk huis staat. In de proloog en in het eerste hoofdstuk van de roman wordt dit dorp beschreven:

Zo brengt de aarde je vanzelf, maar heel geleidelijk, de diepte in. Het dijkdorp wekt werkelijk de indruk in een kom te liggen, wat versterkt wordt door de hoge bandijk. De inwoners kijken vanuit hun huizen tegen de dijk aan. Ze moeten door de eeuwen heen het gevoel gekregen hebben dat die barrière niet te nemen viel. (...) [Z]ij ondernemen zelden een poging om aan de overzijde van de rivier hun heil te zoeken. (9, 10)

Het land van herkomst wordt door een natuurlijke barrière gescheiden van de overkant, het land van aankomst. Daar, aan de overkant van de rivier lokt groener gras: "Die golvende meestal blauwe streep vlak boven de dijk is de Veluwezoom: het beloofde land, het land Kanaäns. Daar komen ze slechts om een bruidsjurk of trouwpak te kopen" (10). Naast het

geografische verschil zijn er andere tegenstellingen: ‘dorp’ tegenover ‘stad’ en ‘arm’ tegenover ‘rijk’. Lathum is arm, terwijl aan de overkant ‘de elegante provinciehoofdstad’ en ‘rijkere dorpen’ gelegen zijn (10). Deze tegenstellingen tussen Lathum en de overkant van de rivier dragen kenmerken van binair denken: het land van aankomst is een rijker en interessanter land; het biedt alles – of men kan dat ten minste projecteren – wat Lathum niet heeft en staat in hiërarchie boven Lathum.

Na de dood van zijn moeder wordt Hans niet langer beschermd tegen zijn dominante vader, die zich “onder invloed gekomen van turfschippers uit Oost-Friesland” (26) aansluit bij “een kleine groep die de zuivere prediking van het oude geloof had bewaard” en die door Hans wordt gevonden op de ijzeren drempel van de schuurdeur, zijn lippen vol bloed, “door God geslagen, bij de nekvel gegrepen en ter aarde gestort” (27). Hans kan het slecht vinden met zijn vader en besluit om weg te gaan uit Lathum, nadat zijn vader zijn konijn doorverkoopt aan een slachter. Hans’ bestemming is het land van aankomst “waar zijn leven vorm zou krijgen” (52).

De angst voor zijn vader houdt Hans in de greep. Deze angst blijkt uit verschillende passages:

Hij was bang voor het litteken, was bang voor zijn vader. In de verte loeide de sirene van de steenfabriek. Met een halfuur kon zijn vader thuis zijn. (...) Hij zou willen dat hij geen vader had. (19)

Vader had een tekst uit Spreuken over dieven en hoereerders gelezen. Na het gebed was hij overeind gekomen en had naar Hans gebaard dat hij mee moest. (23)

Hij sloeg hem met de blote hand, zonde reserve. (...) Zeven keer sloeg hij. (...) Korte striemende slagen. Hij staarde met wijd open ogen naar de grond. Pijn. Geen verwondering, het leek of de afstraffing langs hem heen ging. Wee wie met zijn Formeerder twist! (...) Hij zag niets meer, gaf over, viel languit tegen de stekelige muur en bleef bewegingloos liggen. (25)

Hans wordt door zijn vader vergeleken met dieven en hoereerders. Zichzelf identificeert hij met God de vader als formeerder. Hij is sterker dan zijn zoon, mishandelt hem en benadert Hans’ diefstal religieus: “Vader had een tekst uit Spreuken over dieven en hoereerders gelezen” (23) en “Vader las na het ontbijt een passage uit Job. Elk woord werd luid geschreeuwd: ‘Hoe lang nog zult gij mijn ziel grieven?’” (26). Toch is zijn macht beperkt, want zoals blijkt kan Hans weglopen. Hans gaat de confrontatie niet met zijn vader aan, maar gaat stiekem weg en is ook dan nog bang dat zijn vader hem betrapt:

Wat was dat? Wachtte zijn vader hem op? Och niets, een wilg. Kom op. Loop door. Nu komt het erop aan! En daar? Dat zwarte? Zijn ogen groot van angst. Daar net boven het riet uit. Vader die hem door had en hem opwachtte? (50)

De natuurlijke gezagsverhouding in deze relatie bemoeilijkt een analyse met postkoloniale begrippen omdat door hun verwantschap er geen sprake is van onrechtmatige overheersing. Het enkele raakvlak met koloniale machtsverhoudingen in deze relatie is te vinden in de lijfstraf en de religieuze legitimatie hiervan. Bij het interpreteren hiervan moet wel bedacht

worden dat de pedagogische tik sinds 2006 verboden is. Het verhaal in de roman speelt eerder en het slaan van kinderen werd enkele decennia terug maatschappelijk meer geaccepteerd dan nu. Een gezagsverhouding tussen vader en zoon is natuurlijk en niet oneigenlijk, maar de vormgeving in dit geval is erg autoritair en opvallend weinig liefdevol.

### **2.1.2 Hans en zijn hospita – beschaving het land van aankomst**

Hans gaat in Den Haag op kamers bij een hospita, mevrouw Fler. Ze benadert Hans als een beschavingsproject: iemand die zij door haar invloed kan ontwikkelen. De relatie tussen hen leent zich uitstekend voor een analyse met begrippen uit de postkoloniale literatuurkritiek, vooral hegemonie en surveillance zijn bruikbaar.

Bij de eerste kennismaking imponeert mevrouw Fler Hans met haar blik:

Hij dacht dat de vitrage bewoog, voelde zich geobserveerd, greep naar de tas die hij aan zijn voeten had gezet, deed een stap naar achteren. Hij was er bijna zeker van iemand te zien – iemand die hem opnam. Om zich een houding te geven keek hij omhoog langs het huis. (...) Hij nam zijn tas weer op, overwoog weg te hollen, de schaduw achter de vitrage kwam in beweging (...). ( 59)

Binnen neemt mevrouw Fler uitgebreid de tijd om Hans te beoordelen:

Ze zaten tegenover elkaar in brede oorfauteuils. (...) Terwijl hij voorzichtig een hap van het koekje nam gleden haar ogen naar zijn broek en schoenen. 'Een nette jongen, maar aan je kleding gaan we wat doen. En aan die magere armen.' Hij voelde haar blik op zijn hals. 'Daar mag wel wat vet bij'. (60)

Hij dronk zijn thee op, zij volgde zijn bewegingen. Ze sloeg hem korte tijd aandachtig gade, een loper van blauwe wol die in de zon flets was geworden met haar voet verschuivend. 'Je ziet er schril en armoedig uit. Nou goed...' (62)

De blik waarmee mevrouw Fler Hans beoordeelt, doet denken aan koloniale surveillance. Door Hans met haar blik te beoordelen, stelt mevrouw Fler zich boven Hans. Hij voelt zich er ongemakkelijk bij en komt in een ondergeschikte rol terecht. Met het overwicht dat mevrouw Fler al heeft over Hans, reikt ze hem haar waardeoordelen aan als de enige manier om zaken te zien. Enkele voorbeelden:

'Er is een banket bakker in de Edisonstraat verderop, die maakt de lekkerste sprits van Den Haag. Mijn man was er gek op.' (60)

'Het wordt een lauwe nacht, een laken is voldoende.' (61)

'Van oudsher een goede zaak,' (...) 'Geen goedkope winkel. Goedkoop is duurkoop. Het personeel kent mij en is er al jaren. Het is een goed teken wanneer een winkel zijn personeel lang vasthoudt.' (...) 'Ziezo, die boerse kleding is fini.' Oude rommel die in de prullenbak kon.

'Dat is niet veel soeps, de Edisonstraat (...).' (71)

'Ik weet wat beters. In de Fahrenheitstraat zit een nieuwe krokettentent. Het is een frisse zaak. Ze verkopen ook, zag ik, Vami-ijs. Daar heb ik zin in (...) Ze smulden van het ijs. Zijn hospita likte haar lippen af. 'Vami- ijs is van oudsher goed. Geniet ervan.' (71, 72)

Mevrouw Fler is bekend in Den Haag en stelt zich op als gids voor Hans door hem te informeren over hoe de zaken in elkaar steken. Ze stelt zich op als de alwetende die voor Hans het beste wil. Ze gaat daarin zo ver, dat ze kleren koopt die Hans helemaal niet wil:

Zulke dure kleren zou hij nooit willen kopen en nu moest hij ze ook nog zelf betalen (...) Waarom had zijn hospita zulke dure kleren gekocht zonder dit tevoren met hem te overleggen? Ze kon toch op haar vingers natellen dat hij niet zoveel wilde uitgeven. (72)

Hans is zich bewust van haar dominantie, maar staat er in eerste instantie niet negatief tegenover:

Hans had geen aanvechting tegen die woorden in te gaan. Hij had al begrepen dat deze mevrouw Fler over de eenvoudigste situatie een vaste mening had en geen tegenspraak dulde. Maar ze was heel vriendelijk. (61)

Mevrouw Fler presenteert haar bedilzucht zo dat Hans denkt dat haar uitgangspunten inderdaad voor zijn eigen bestwil zijn zodat er sprake is van hegemonie in deze relatie

Ten slotte maakt ze ook hun relatie minder zakelijk door een emotionele band met Hans aan te gaan. Hij mag haar tante noemen: "Wat ik wil voorstellen: ik zou graag willen dat je me voortaan niet meer met mevrouw aanspreekt, maar met tante. Natuurlijk, ik ben geen echte tante. Geef nu geen antwoord. Denk er rustig over na" (76). Daarnaast neemt ze hem op in haar testament

'Aan mijn leven komt eens een eind, al voel ik me nog gezond. Wat ik wil zeggen: eens zal dit huis leeggeruimd worden. Maar de godin op de trap heb ik voor jou bestemd. Plus de twee Chinese vazen in de serre. In een ervan ligt een briefje waarop alles beschreven staat. En er is een trommel met contant geld, later voor jou. Ook dat staat daarop beschreven.' Hans kwam overeind, liep om de tafel heen. 'Voor je me gaat bedanken zou ik je willen vragen die vriend van je te laten schieten. Meer zeg ik er niet over.' (76)

Hans wordt in deze passage gechanteerd. Hij krijgt een deel van de erfenis aangeboden en krijgt tegelijkertijd het dringend advies om zijn vriend Jozef te laten schieten. Het advies en het aanbod van de erfenis worden direct met elkaar verbonden, door te suggereren dat Hans zijn dankbaarheid kan tonen door de vriendschap met Jozef op te geven. Mevrouw Fler geeft geen ruimte voor weerwoord om Jozef te verdedigen. Ze stelt zich kwetsbaar op door kritiek van Hans op dit advies zelf al te formuleren en ontwapent Hans daarmee: "Ik heb nog 's over die vriend van je nagedacht. Ik zou zeggen: Laat hem schieten. Maar waar bemoei ik me mee, ik ben niet eens een echte tante van je'" (84).

Door surveillance geeft mevrouw Fler vanaf het begin haar oordeel over Hans en door hegemonie (vriendschappelijke overheersing) houdt ze de machtspositie in stand. Bovenstaande voorbeelden laten zien dat in *Knielen op een bed violen* de verhouding tussen imperialisme en subject niet eenduidig is. De overheersing waaraan Hans wil ontsnappen,

komt hij ook in het land van aankomst tegen, maar dan subtieler. Het verlaten van het ene krachtenveld heeft geen *agency*, maar juist de inbreng van andere invloeden tot gevolg.

### 2.1.3 Hans en Margje

Door Hans' omgang met Jozef en andere bevindelijke predikers komen Hans en zijn vrouw Margje steeds meer tegenover elkaar te staan. Margjes houding is samen te vatten met de volgende passage:

Hans, als ik eerlijk mag zijn' – ze probeerde zo luchtig mogelijk te spreken – 'het boek zag er ondanks het perkament nogal smerig uit. Ik was er een beetje vies van. Hoeveel mensen, in al die eeuwen, hebben daarboven niet geademd, gehoest of nog andere dingen gedaan?' Zie je nou wel. Precies het commentaar dat hij van haar verwacht had. Banaal commentaar op het uiterlijk, niet op de inhoud. Het had geen zin om op haar woorden in te gaan, hij wilde ook niet langer dat ze zijn hand vasthield, maakte zich los. (167)

Hans en Margje gaan vrijwillig een relatie met elkaar aan waarin ze in principe aan elkaar gelijk zijn. Door Hans' verandering verandert hun verhouding. Hans worstelt met de onverschilligheid van Margje en maakt zich zorgen om haar zielenheil. Margje is vies van de predikers en vindt hen een gevaar. Ze zijn het op religieus gebied niet met elkaar eens, maar gaan confrontatie uit de weg:

'Misschien is het goed als ik weer eens naar de kerk ga. De laatste keer is al weer maanden geleden' (...) 'Ik heb liever dat je vandaag thuis blijft.' (...) 'En als ik toch ga?' Ze zei het bijna vrolijk, maar ze wist dat ze niet tegen hem in zou gaan, geen conflict wilde. (212, 213)

Uiteindelijk gaat Margje twee weken bij Hans weg en ze stelt bij terugkomst een aantal voorwaarden. "Die leesdiensten wilde ze niet meer, die 'mier' en consorten wilde ze nooit meer zien, ze wilde dat hij afstand van ze [sic] nam. Aan zijn geloof wilde ze niet komen" (332). Margje neemt hiermee een eisende positie in, die ze later, als Hans opnieuw met de predikers afspreekt, weer verlaat.

Deze relatie wordt interessant in postkoloniale termen, omdat Hans geregeld gedachten op Margje projecteert. Hans heeft het nodige commentaar op de predikers, maar durft zich niet los te maken: "De vraag was onderweg al eerder opgekomen. Die vraag mocht niet gesteld worden. (...) Als hij die [de Waarheid] als minderwaardig afdeed, kon hij op zijn vingers natellen dat de straf van boven heel verschrikkelijk moest zijn" (156). Zijn eigen commentaar verbindt hij daarom met Margjes veronderstelde mening:

Ineengekrompen vroeg Hans zich af of hij zich in alles vergist had. Heb ik het mij ingedacht? Is het verbeelding geweest? Hoort ik hier wel thuis? Als Margje hem zou zien, had ze hem bij zijn armen gepakt: Kom, opstaan, wat zijn dat voor gekke kunsten? Je hoort niet bij dit volk, je hoort bij mij, op de kwekerij (196).

Hans voelde zich belachelijk. Hij moest er niet aan denken dat Margje hem nu bezig zag. Ze zou het niet geloofd hebben en vervolgens kwaad zijn geworden: 'wat een gênante vertoning. Gooi die smeerlap eruit!' (284)



Als die Ibel het waagde ook maar één stap buiten de deur te zetten, zou hij hem op zijn griezelige smoel (een uitdrukking van Margje) timmeren, zou hij hem de slappe pet van zijn hoofd slaan. Daar mocht Margje getuige van zijn.

Ontmoedigd liep hij op huis toe. Margje zou licht ontstemd zijn, omdat hij zich weer had laten ophouden (...) Margje was niet ontstemd, merkte slechts op dat het eten koud stond te worden (367-368).

Deze geprojecteerde beelden zijn deels gebaseerd op Margjes uitspraken, maar ze spelen vooral in Hans' verbeelding een rol. Zijn eigen commentaar op Mieras, Steffen en Ibel krijgen in zijn hoofd vorm als uitspraken van Margje. Door deze projectie maakt hij Margje vijandiger dan zij zich in werkelijkheid opstelt, voelt hij zich meer tekort schieten en vervreemden ze van elkaar. Tegelijkertijd blijft Hans zich tot haar aangetrokken voelen.

Hans voelt zich tekortschieten naar Margje en lijdt onder het wederzijdse onbegrip. Hij wil de ontmoetingen met de broeders geheim houden en is zich daardoor constant bewust van Margjes mogelijke blik:

(...) zou hij (...) zijn werkkleding aantrekken en zich overdadig met water en groene zeep wassen zodat Margje niets zou ruiken. (156)

Hij was niet blij met zijn komst. Margje kon voor het slaapkamerraam staan, hen zien (140).

Een geruststellende gedachte was dat Margje hem de eerste uren niet thuis verwachtte (151) Margje mocht hier [de godservaring] niets van weten. Ze zou er niets van begrijpen, zij moest hier helemaal buiten blijven. (174)

Wat kon hij tegen Margje zeggen? (...) zou ze natuurlijk vragen als hij benden kwam: 'Hé, ga je weg? Ik wist nergens van. Op een doordeweekse dag? Mag ik niet mee?' Natuurlijk mocht ze niet mee. Dat wilde ze ook helemaal niet. (179)

Het was niet ondenkbaar dat ze Margje in het dorp zouden tegenkomen. Pas in de buurt van de halte werd hij weer wat rustiger. (181)

Ook Margje zou wel denken: o, als hij Ruben meeneemt.... Die bijeenkomst zal een luchtig sfeertje hebben. (182)

Margje wachtte staande in de voorkamer die slechts werd verlicht door de lantaarn aan de overzijde van de straat. (...) 'Waar bleven jullie? Ik dacht dat jullie nooit meer thuis zouden komen.' (198)

Hans beeldt zich zijn vrouw in als een surveillerende en hem overheersende macht. Zij is kritisch en ongerust over Hans' contacten met de predikers, maar stelt zich minder vijandig op dan Hans suggereert. Als Margje Hans al in haar macht heeft, dan is dat vooral door zijn schuldgevoel en paranoia in plaats van door daadwerkelijke uitoefening van die macht. Hans ervaart zelf de onmacht om zich tegen haar uit te spreken:

Gisteravond had hij het haar willen vertellen, maar Tom had plotseling hoge koorts gekregen (...) Daarna had hij er niet meer over durven beginnen. De volgende ochtend zo er nog alle tijd voor zijn. Maar de moed ontbrak hem. Hij zag haar verbaasde gezicht al voor zich, de verwijtende woorden: 'Hé, wat zeg je? Een vreemde man in ons huis, op zondagmorgen? Wat zijn dat voor fratsen?' Hij liet het erop aankomen. (248, 249)

Daarnaast ervaart hij de onmacht om haar te bekeren: “Viel Margje al definitief buiten elke redding? Want na je veertigste was een bekering praktisch onmogelijk. (...) Was zij voor eeuwig verloren? Hier liep hij vast. Dit moest worden overgelaten” (252). En ten slotte de onmacht om zijn gezin te onderhouden: “Hij had een bedrijf waar nu al het werk bleef liggen, varenkiemen verdorde waar hij inkomsten van verwachtte. Er waren grote geldzorgen. Margje en de kinderen spookten door zijn hoofd” (266). Eerder dan Margjes macht over Hans zijn het Hans’ eigen gevoelens van onmacht en minderwaardigheid die de relatie bemoeilijken.

#### **2.1.4 De predikers**

Hans’ relatie met de predikers wordt gekenmerkt door de afwisseling van hunkering en afschuw. Op de kwekerij in Den Haag in zijn vriendschap met Jozef begint deze dubbele houding:

Al die tijd speelde om de ronde mond van de onbekende een vriendelijke, bijna verlegen glimlach (66). Jozef legde vaderlijk-beschermend even zijn hand op Hans’ arm. (66)

Jozefs belangstelling voor hem was niet helemaal onaangenaam. (67) ‘

Wat ik zeker weet, we worden vrienden. Ik van mijn kant zou het graag willen. Ik heb jou uitverkoren.’ (68)

Jozef had hem uitverkoren, wilde en vriend van hem worden. Wil ik dat eigenlijk wel? Vroeg hij zich af. (...) Nee hij kon zich niet voorstellen waarom deze Jozef hem als zijn vriend zou hebben uitgekozen. (68)

Er waren ogenblikken dat hij deze vriend liever niet had ontmoet, geen raad met hem wist, zijn vadsigheid verafschuwde, zijn goedmoedigheid – alsof Jozef bij voorbaat iedereen alles wilde vergeven – hem van zich af wilde stoten. Op andere momenten voelde hij medelijden, zag dat niemand veel met hem op had. Hij werd geduld. Op zo’n moment was Hans gezwicht, nodigde hem uit op de Laan van Meerdervoort. Jozef had er diverse keren met grote nadruk op aangedrongen.<sup>5</sup> (73)

Hans heeft behoefte aan vriendschap. Tegelijkertijd is hij een beetje afkerig van Jozef die zich ongevraagd over hem ontfermt en heeft hij medelijden met Jozef. Die stelt zich opmerkelijk onderdanig op waardoor Hans zich superieur voelt en hem daarom geen pijn wil doen. Tegelijkertijd heeft Jozef een bepaalde macht over Hans door zijn voorsprong in het land van aankomst: hij is ouder, meer ervaren op de kwekerij en stelt zich op als gids en vaderlijk figuur. Dit laatste element speelt ook later een grote rol. Als Hans een eigen kwekerij heeft die door concurrentie niet goed loopt, krijgt hij een brief van Jozef:

Wat wilde Jozef? De vriendschap weer oppakken? Daar had Hans geen behoefte aan. Maar bij de tweede brief had hij toch gearzeld. De beledigingen die hij bij sommige winkeliers ondervond zaten hem meer dwars dan hij Margje liet blijken, dan hij zichzelf wilde toegeven. De krenkingen waren talrijker de laatste tijd. Hij onderging ze lijdzaam. Zo lag het kennelijk besloten. Hij leed eronder. En dan die vreemde pech: gelijkwaardige tuinderijen qua ligging,

---

<sup>5</sup> Zie ook pagina’s 74, 75 en 84

qua grootte, die hij had bezocht om zich te oriënteren, floreerden. Hij begreep er niets van. Lag het aan hem? Op de kwekerij zelf voelde hij zich onaantastbaar. (129)

Dit citaat laat zien hoezeer Hans' keuze voor Jozef te maken heeft met zijn positie als *outcast*. Jozefs groep biedt Hans een vastomlijnde identiteit en geborgenheid. Ondanks zijn afschuw voor Jozef voelt Hans zich verplicht hem gastvrij te onthalen. Jozef zoekt Hans op, terwijl Hans Jozef in Den Haag had willen doodschoppen. Zijn afschuw verandert in hunkering:

Jozef had ook gedachten over de wereld, over de zichtbare, over de onzichtbare. En een duidelijke boodschap. Een leefregel. De agape. Ze appelleerden aan Hans' hunkering naar het verborgene, het altijd zekere. Het waren ook zijn warme, welluidende stem en de vloeiende, natuurlijke manier van spreken die hem geraakt hadden. Het was aangenaam om naar Jozef te luisteren. (132)

Jozef fungeert opnieuw als een gids in het onbekende land, waardoor automatisch een afhankelijkheidspositie ontstaat. Tegelijkertijd biedt hij Hans een veilige omgeving:

Aan een tafel ernaast werd gevloekt. Steffen en Mieras keken verstoord opzij en Hans schudde in afschuw zijn hoofd. Steffen vouwde ostentatief zijn handen en sloot zijn ogen. Hij vroeg Gods wonderlijke genade voor dit samenzijn en vergeving voor vloekers, hoereerders en minachters van de godsdienst. (...) 'Schepselen die van God noch gebod weten,' sprak Huib Steffens tamelijk luid. 'Op een armlengte van ons vandaan,' vulde Jozef aan en verschoof zijn stoel. 'Verschrikkelijk,' zei Hans. Hij voelde zich belaagd en tegelijk heel veilig met deze sterke geloofsgenoten. Samen vormden ze een stevig bastion tegen de in zonde liggende wereld. (153 , 154)

Door zich aan te sluiten bij de predikers positioneert Hans zich als balling in de wereld, maar hij troost zich met de wetenschap dat hij samen met Mieras, Steffen en Ibel bij God hoort.

Het is opvallend dat Hans zijn keuze maakt vóór de godsontmoeting plaatsvindt. Voor Gods openbaring bindt Hans zich aan het bevindelijk–gereformeerd protestantisme, waarin eeuwenoude waarheden te vinden zijn en dat hem een discours aanreikt om vijandigheid tegemoet te treden. Het leven in een orthodox religieuze gemeenschap wordt vaak gezien als een vlucht uit onzekerheid, onveiligheid en veranderingen in de moderne samenleving.<sup>6</sup> Deze nieuwe identiteit biedt vaste kaders van goed en kwaad en 'een duidelijke boodschap' (132), die houvast biedt in de complexe wereld. Deze sociologische en psychologische verklaringen worden in *Knielen op een bed violen* op een presenteerblaadje aangeboden. Hans voelt zich buitengesloten, is onzeker en vindt zijn geborgenheid in een orthodox bevindelijk-gereformeerd milieu. Uit de passage van pagina 132 blijkt dat Jozefs vaderlijke voorkomen een grote rol speelt. Hans' bekering lijkt daarmee in eerste instantie gericht te zijn op 'erbij horen'; de religieuze ervaring komt later. Als de zichtbare wereld hem niet accepteert, zoekt hij zijn toevlucht bij het onzichtbare. Als de bloemenbranche hem niet

---

<sup>6</sup> Zie bijvoorbeeld *Fundamentalism* (2004) van M. Ruthven

moet, heeft Hans Mieras en Steffen en een God die wel raad weet met katholieken en ongelovigen.

De macht die de predikers hebben over Hans wordt religieus gelegitimeerd. In de gemeenschap is een hiërarchie van 'groten en kleinen in de genade'. Op grond van de hoeveelheid ontvangen genade wordt invloed uitgeoefend:

Het was Hans inmiddels duidelijk geworden dat Steffen in deze gemeenschap boven Jozef stond en de titel droeg van 'vader in de genade' Zo had Mieras hem zojuist aangesproken. Jozef was op de geestelijke ladder naar de volmaakte verheerlijking slechts 'een man in genade'. Hans was de minste. Hij was nog helemaal niets, hij had de onderste sport nog niet bereikt, mocht zich nog niet eens 'een kleine in de genade' noemen. (152)

Jozef en Steffen staan hoger op de ladder en daarmee komt Hans vanzelf in de positie van leerling: "Niet lang daarna tref ik ze samen, bij de hulsthaag, tegenover elkaar op de rand van de broeibak. Mieras praat druk op hem in. Pappa zit hem aan te gapen, verrukt, zó verrukt, zó onderdanig" (325). De predikers hebben in de roman nooit de focalisatie en hun motivatie is dan ook niet met zekerheid te noemen. Wel is duidelijk dat er niet alleen religieuze belangen spelen. Zo krijgen ze bij Hans onderdak, eten en onderdanige bewondering; hun leraarschap bestaat bij de gratie van de leerling.

De macht presenteert zich als hegemonie: de invloed van predikers is het beste dat Hans kan overkomen omdat hij alleen zo bekeerd kan worden. Herhaaldelijk wil Hans zich zelfstandig of na aandringen van Margje losmaken van deze mensen, maar angst voor een 'straf van boven' (156) weerhoudt hem hiervan. De broeders komen hem gevraagd en vooral ook ongevraagd opzoeken en Hans durft zich niet te verweren uit angst dat hij daarmee het heil dat de broeders prediken misloopt.

Was hij met hen verbonden? Hield hij van ze? Zag hij tegen hen op? Verdienden ze respect? Hij wist het niet, hij wist het niet meer. Vanaf het bankje, luisterend naar het oplaaiende vuur en hun ademhaling, nam hij ze op. 'Wanneer heb ik U gehuisvest, O Heere, en U te eten gegeven?' Hij huisvestte heiligen, gezondenen in de wereld, die tegelijk buiten de wereld stonden. Te midden van de miljoenen hadden ze hun oog op hem laten vallen. (372)

Mieras, Steffen en Ibel hebben Hans in hun macht doordat zij Hans de weg naar God wijzen: "Hans durfde zijn ogen niet open te doen. Maar hij moest oefenaar Steffen wel vast blijven houden, met geestelijke ogen, anders zou hij hopeloos ten onder gaan. Op hem had hij, tenminste op aarde, al zijn vertrouwen gesteld" (427). Door deze gidspositie ontstaat de relatie van leraar en leerling. De macht die ze over hem hebben is verbonden met Hans' angst voor straf en zijn hunkering naar geborgenheid. Daarmee worden de predikers vertegenwoordigers van *the grande-autre* en wordt breken met hen onmogelijk. Tegelijkertijd krijgt Hans een kader aangereikt, waarmee hij de vijandigheid in Velp aankan en van buitenstaander tot ontvanger van *agapè* wordt.

## 2.2 Onafhankelijkheid

In het postkoloniale discours is veel aandacht voor de strijd om onafhankelijkheid van een groep of individu om aan de macht van een individu of groep te ontkomen. De 'ik was gereformeerd literatuur' kent ook een onafhankelijkheidsstrijd met de nadruk op het individu die los probeert te komen van zijn of haar (sociale en) religieuze opvoeding. In *Knielen op een bed violen* komen verschillende machten voor: Hans' vader, mevrouw Fleeer, zijn gezin en de broeders van het thuislezen. Hans probeert zich in de roman van al deze mensen los te maken om zo de *agent* van zijn eigen leven te worden. De pogingen hebben wisselend succes.

### 2.2.1 De vader

Hans en zijn moeder verzetten zich op verschillende manieren tegen hun vader of man. Hun relatie onderling werkt als samenzwering:

Moeder keek toe. 'Laat vader het maar niet zien!' (19)

'Nu is het mooi geweest,' zei moeder. Hij kwam bij haar staan, keek haar aan. Hij kon haar op zijn heel speciale manier aankijken, met zijn lichtblauwe ogen, lief, dromerig. Hij zou willen dat hij geen vader had. (19)

Twee oudere broers van Hans waren op de steenfabriek, bij een ongeluk met een kipkar, om het leven gekomen. (...) Hij was een nakomertje. De zwakste. Moeders lieveling. Haar benjamin. Hij was vooral háár kind. (20)

Samen verzetten ze zich tegen de religieuze gebruiken van de vader:

Het was een vreemd en verwarrend idee dat zijn vader gelooft en toch niets meer van de kerk wilde weten. Zijn moeder was het er niet mee eens, maar ze had geen zin en er ook niet de kracht voor om zoals ze zei 'er met hem over te strijden'. (27)

Uit de kajuit van het middelste schip klonk gezang, zwaar, op hele noten. De samenkomsten met de schippers uit Emden werden altijd in Izaäk gehouden. Vader, op de loopplank, stemde al in. U lieve Jezus kleef ik aan / In licht en ook in duisternis. Zijn moeder deed alsof ze zong, bewoog slechts haar lippen. Hij deed als zijn moeder. (27).

Terwijl Hans zijn vader helpt met het slachten van een varken, denkt hij aan weglopen: "Hans dacht: Ik zou groot en sterk willen zijn en uit Lathum willen weggaan. Hij sloeg zijn ogen neer, bang dat zijn verlangen door vader opgemerkt zou worden" (42). In plaats van weglopen moet Hans zich vaak tegen zijn zin schikken. Uiteindelijk gaat Hans weg als zijn vader Hans' konijn aan een slachter verkoopt:

'Maar pappa...' stotterde hij, hikte, hikte, kwam adem tekort, voelde zijn tenen verkrampen. 'Van mijn konijn had je af moeten blijven.' (49). Hij vertrok. Die beslissing viel toen hij de plas bloed bij de drempel zag en begreep. Hij vertrok uit Lathum en zou nooit meer terugkomen. Wat had hij hier nog te zoeken? (49). Hij heeft alles rustig bekeken, de tijd nemen, omdat hij wist dat hij hier nooit meer terugkwam, zei toen: 'Ik ga.' (50).

Rustig liep hij de bochtige veerweg af, tussen oude, middeleeuwse bedijkingen door, richting Velp. Hij had de weg voor zich alleen. Zijn geboortedorp was al eindeloos ver. Hans Sievez

begon, zonder de bescherming van wie dan ook, zijn reis door de wereld, en de wereld was groot. Hij had toekomstplannen. (...) De weg veerde, zijn pas was soepel. Zijn leven zou vorm krijgen. (52).

Hier besluit Hans om het leven in eigen hand te nemen en zich niet langer te laten regeren door zijn vader. Hij zoekt een eigen land: "Vroeger, in het veen, had hij heimelijk naar de vrijheid verlangd, en het idee van een eigen territorium gekoesterd. Zijn leven lang had hij voor zijn eigen land gevochten" (283).

Hans' vader wordt in de roman nog driemaal genoemd. De eerste keer is op zijn begrafenis, Hans "had zijn opgebaarde vader ook niet willen zien" (95). Hierbij is Hans duidelijk *agent* die zelf beslist wat hij wel en niet wil. Daarna denkt hij bij een religieuze viering aan zijn vader: "Zat zijn vader aan Gods rechterstoel? Kon zijn vader hem zien?" (267) en later: "Zou hij zijn vader later in de hemel tegenkomen? Zou zijn vader hem in de armen sluiten en vergeving vragen voor wat hij hem in de varkensschuur had aangedaan?" (354). In zijn jeugd heeft Hans zich onttrokken aan de macht van zijn vader. Hoewel hij af en toe nog aan hem denkt, is Hans vrij om te handelen en niet langer bang van zijn vader. Niet met angst, maar beschuldigend denkt hij terug aan zijn vader.

### **2.2.2 Mevrouw Flear**

Het afscheid van mevrouw Flear is abrupt. Na een nieuwe huurverhoging gaat Hans weg bij mevrouw Flear en die keuze is opnieuw een vrijheidsstrijd: "Voor het eerst voelde hij zich op zijn minst aan haar gelijk. Zij die alles altijd beter wist. Hij niet meer het onderdanige jongetje dat ja en amen zei. Hij bezat de krachtige wil haar te verlaten" (87). De formulering 'de krachtige wil haar te verlaten' kan opgevat worden als een intertekstuele verwijzing naar de wil van de Bijbelse Jozef als hij Maria's zwangerschap ontdekt: "Jozef nu, haar man, alzo hij rechtvaardig was, en haar niet wilde openbaarlijk te schande maken, was van wil haar heimelijk te verlaten. (Mattheus 1: 19, Statenvertaling) In contrast met de 'heimelijke wil' van Jozef staat hier de opvallende formulering van Hans' 'krachtige wil'. Tien jaar later overlijdt mevrouw Flear. Van de toegezegde erfenis krijgt Hans niets. "Sindsdien had hij de herinnering aan die tijd zo diep mogelijk weggestopt, hoewel hij niet wist wie hij iets kwalijk moest nemen (...)" (99). Af en toe komt het nog naar boven: "Opeens (...) flitsten herinneringen aan die tijd als welgemikte steentjes uit een katapult. Dan kan hij zich niet afdoende beschermen tegen ijselijke gedachten. En ruikt hij weer die heel speciale geur uit het huis van zijn voormalige hospita" (106).

Als Jozef weer in zijn leven opduikt denkt hij opnieuw aan haar: "Had zij hem bewust kwaad willen doen? Het kopen van die dure kleren op het Noordeinde was een rare streek geweest, die hij Margje nooit had verteld" (128). Ondanks enkele onwelkome herinneringen heeft Hans zich succesvol ontworsteld aan de hegemonie van mevrouw Flear. Net als bij zijn vader twijfelt hij niet aan de juistheid van zijn eigen handelen, maar aan de goede bedoelingen van de ander.

### 2.2.3 Margje

Hans' strijd om onafhankelijkheid in zijn relatie met Margje profileert zich vooral doordat hij haar buitensluit uit zijn leven. Hij handelt als *agent* buiten haar medeweten om:

Bij de Boerenleenbank aan de Hoofdstraat sloot hij een lening af van tweeduizend gulden, waarin hij Margje niet kende. (...) Nog een kleine lening bij de bank. (106).

Binnen trok hij de bovenste la van zijn bureau open, deed of hij zocht – zij stond in deuropening – wist dat ze daar niet lagen. (...) 'Ik heb de glasverzekering geannuleerd.' (226).

Daarnaast onttrekt hij zich van haar blik: "Onder het bidden had Hans Margjes roepen gehoord. Hij had natuurlijk niet tevoorschijn kunnen komen vanachter de houtstapel. Het geroep was storend geweest" (143). Hij liegt tegen zijn vrouw: "'Wat is er met je gebeurd?'" Hij redde er zich gemakkelijk uit, was gestruikeld en nogal ongelukkig terecht gekomen" (176). Hans ontloopt de confrontatie en verzet zich in het geheim in plaats van de krachten te meten. Met dit ontwijkende gedrag bevestigt Hans zich als de mindere tegenover Margje. Later voelt hij zich religieus verplicht om haar af te wijzen en verdwijnt het opstandige element in de afwijzing:

'Pappa, zal ik wat voorlezen?' Nee, het kon niet. Steffen had het hem uitdrukkelijk verboden. Op dit moment van zijn leven zeker niet. Haar niet toelaten. Zijn naasten uitsluiten. Geen onbekeerde laten lezen uit Gods Woord. (429) Hij onderging de liefkozing zo onverschillig mogelijk. Ze boog zich over hem, om nog dichterbij zijn gezicht te komen, hij volgde haar bewegingen. 'Zeg iets tegen mij!' Maar hij zweeg. Daar voelde hij zich schuldig over, maar met haar praten, juist met haar zou zijn schuld alleen maar vermeerderen. Als op het moment van de voergang een onbekeerde tot hem sprak, zou hij eeuwig verloren gaan." (430)

Later als hij ijlt: "Ik zal, als ik wat meer kracht heb, een boeket blauwe klokjes voor Margje plukken en woorden bedenken voor het moment dat ik ze haar geef. Voor jou. Voor jou, mijn allerliefste." (440) Uiteindelijk wil Hans niet totaal onafhankelijk zijn van Margje maar hij verzet zich tegen haar oordeel – dat vaak ook het zijne is.

### 2.2.4 De predikers

Hans maakt zich de eerste keer in Den Haag met geweld los van Jozef:

'Wat moet je eigenlijk van mij? Moet ik gered worden, hé? Hoezo, zie ik er dan niet gered uit?' Jozef verloor zijn evenwicht. En pijnlijke grimas verscheen toen zijn logge lichaam tegen de grond sloeg, over het bed primula's heen. 'Nee, je hebt gelijk. Met jou wil ik niets te maken hebben. Dat zie je goed.' Hij sloeg hard en raak, bewust en beheerst, als een volwassene die beseftte dat hij deze kleverige evangelist met zijn religieuze opvattingen en bekeringsdrift, om eigen bestwil definitief achter zich moest laten. (...) Hier sloeg een man vol zelfvertrouwen, vol samengebalde begeerte naar een toekomst waarin hij van niemand afhankelijk was, door niemand lastig gevallen zou worden. (89)

Nadat Hans opnieuw met Jozef en ook andere broeders in aanraking komt zijn er verschillende momenten waarop hij hen de deur wijst. Ze nemen altijd zelf weer contact met hem op en Hans gaat daarin mee. Vaak is het Margje die voor verwijdering zorgt, onder andere wanneer ze twee weken weggaat en alleen terug wil komen als er iets verandert. Hans schrijft Steffen en Mieras een brief waarin hij hen verzoekt geen contact meer met hem op te nemen.

De broeders nemen zelf weer contact met Hans op, die zich daar niet tegen verzet. Eén van hen, Ibel, logeert ongevraagd in de stookkelder van de kwekerij en dat wekt Hans woede op. Soms ervaart hij sterke afschuw en vervreemding ten opzichte van hen. Hij omschrijft bijvoorbeeld Ibel als “een monsterlijk gedrocht” (290), Mieras heeft “een sterke lichaamsgeur” (287) en Steffen heeft kleine bleke ogen en een “uitwas in zijn hals, zo groot als een duivenei” op een nek die ongewerveld lijkt (151). Hans wil met hen breken maar kan dat niet vanwege zijn angst voor de straf:

Hij overwoog even om Margje op de hoogte te brengen en samen, desnoods met geweld, het berghok te ontruimen. Hij voelde drift opstijgen, beseftte dat hij onontkoombaar met het drietal was verbonden, dat hij deel van hen moest blijven uitmaken om uitzicht op een ander leven te behouden, dat hij de band niet kon verbreken. Maar het waren geen vrienden. (292).

Predikers hadden wederrechtelijk bezit genomen van zijn tuin. Allemaal misbruik (296).

De enige manier om zich tegen hen te verzetten, is door zich niet volledig met hen te identificeren. Hans bevindt zich hier in een dubbele positie. Hij is de mindere: “Nog steeds de laagste in genadestaat moest hij voor Ibel door het stof gaan. Een gelovige die voor spek en bonen meedoet” (289). Door te stellen dat hij geen vrienden van deze mannen is maar dat hij ze enkel nodig heeft om ‘uitzicht op een ander leven te houden’, maakt Hans hen tot een instrument en stelt zich zo boven hen. Deze bewust afhankelijke positie raakt aan postkoloniale machtsstructuren, waarin de gekoloniseerde zijn afhankelijkheid tot instrument maakt. De relatie kan beschreven worden met het postkoloniale *ambivalence*: een houding waarin aantrekkingskracht en afschuw tussen kolonisator en gekoloniseerde elkaar afwisselen:

(...) to ascribe a continual fluctuation between wanting one thing and wanting its opposite. (...) it describes the complex mix of attraction and repulsion that characterizes the relationship between colonizer and colonized. (...) Ambivalence also characterizes the way in which colonial discourse relates to the colonized subject, for it may be both exploitative and nurturing, or represent itself as nurturing, at the same time. (...) Ambivalence describes this fluctuating relationship between mimicry and mockery, an ambivalence that is fundamentally unsettling to colonial dominance. (Ashcroft e.a. 10)



### 2.3 De tussenpositie

In de eerste zeventien hoofdstukken migreert Hans van het land van herkomst Lathum naar het land van aankomst Den Haag, zo'n honderd dertig kilometer van Lathum verwijderd. Op het bedrijf waar hij wil gaan werken, De Witte Lelie, wordt hij onthaald als een vreemdeling:

'Sievez?' zei een, een sigaret aan zijn lip. 'Vreemde naam. Die kennen we hier niet. Waar kom je vandaan?' 'Uit Lathum.' Lathum kenden ze ook niet. (...) Hij werd verwezen naar het kantoor naast het ketelhuis. Een van hen zei nog: 'We dachten al wel dat je uit een andere streek kwam. Maar waar vandaan geen idee.' 'Zie ik er zo anders uit?' Hans lachte. Ze bekeken hem van top tot teen, wisten geen antwoord. (57)

Ook Hans' hospita mevrouw Flear laat weten dat Hans duidelijk anders is: "Ik kan niet anders zeggen, je spreekt keurig Nederlands. Eerlijk gezegd had ik dat niet verwacht toen ik je op de stoep zag staan" (59). Hans wordt ontvangen als een exoot in Den Haag. Zijn uiterlijk doet vermoeden dat hij ergens anders vandaan komt en dat hij niet goed Nederlands spreekt. Dat hij wel Nederlands spreekt, wekt verbazing en dit benadrukt dat Hans onontwikkeld overkomt. De arbeiders kunnen niet benoemen waarom Hans anders is dan hen, en de ongrijpbaarheid van het anders-zijn bemoeilijkt aanpassing. Ook blijkt uit deze passages een sterke zelf-opvatting van de bewoners van het land van aankomst. Hans wordt niet vijandig ontvangen maar er wordt nadrukkelijk de nadruk gelegd op zijn 'anders-zijn'. Hij mag dan Nederlands spreken, er kleeft iets 'allochtoons' aan hem. Het land van aankomst is een bewoond land met eigen gewoonten en een migrant is daar in eerste instantie een vreemde.

In *De Vliegeraar* (Hosseini) wordt het probleem van een bewoond land treffend verwoord: "Baba hield van *de idee* Amerika. Wat hem een maagzweer bezorgde was het wonen in Amerika" (120). Dit laat het verschil zien tussen de projectie van 'de idee Amerika' en het werkelijke Amerika, dat geen volmaakte kopie van het thuisland is. De migrant maakt met het verlaten van het ene land niet automatisch deel uit van het andere land, maar arriveert daar als buitenstaander in een onbekende maatschappij.

Scheffer vat Handlin's *Uprooted* (1951) waarin de geschiedenis van migratie beschreven wordt, samen met de volgende woorden:

De geschiedenis van immigratie is de geschiedenis van een vervreemding en de gevolgen daarvan (...) 'De omgeving, die zo vreemd, onthecht en vrij was, maakte het moeilijk vast te houden van wat thuis zo vanzelfsprekend was. Het eindresultaat was al te vaak een gevoel nergens meer bij te horen: 'Zo hadden ze de vervreemding voltooid ten opzichte van de cultuur waarin ze nu leefden, maar ook ten opzichte van wat ze achter zich hadden gelaten.' (Scheffer, 16)

De migrant of postkoloniale burger is *uprooted*, een ontwortelde: een vreemdeling in het land van herkomst omdat hij daar niet zijn wil en in het land van aankomst omdat hij daar niet vandaan komt. Hij leeft in wat J. Baldwin noemt een 'broken landscape'.

Voor deze positie bestaan verschillende literaire metaforen. Een veel gebruikte is die van de migrant als bruggenbouwer tussen twee culturen. Scheffer beschrijft een minder rooskleurige variant. In plaats van de brug noemt hij het slappe koord: "Zich staande houden op het slappe koord dat is gespannen tussen het land van herkomst en het land van aankomst vraagt veel inspanning" (Scheffer, 21). In het nawoord van *Tussenfiguren, schrijvers tussen twee culturen* gebruiken breiden Leijnse en Van Kempen deze metafoor uit, door te stellen dat: "Die de migrant ziet dansen (...) beseft dat daaraan elke folklore vreemd is" (Leijnse en Van Kempen 320). De dans is geen folklore dans omdat hij niet geworteld is in een bepaalde traditie. Het is een nieuwe dans die op dat slappe koord gedanst moet worden.

Hans bevindt zich in de eerste delen van het boek in een tussenpositie tussen 'land van herkomst' Lathum en 'land van aankomst' Den Haag. Daarna bevindt hij zich tussen Mieras, Steffen en Ibel en Margje, Tom en Ruben. Beiden maken aanspraak op hem: "Mannen zonder tal, in het donker gekleed (...) Ze hadden allen dezelfde obsessie: een mens redden uit de strik van de vogelvanger, een mens bijstaan in zijn overgang naar het andere leven"(431). Margje concludeert: "Hij is al lang niet meer van mij" (428). De door Bhaba voorgesteld hybriditeit en *third space* krijgen in het leven van Hans geen vorm. Twee groepen maken aanspraak op Hans in plaats van dat Hans zelf als *agent* zijn leven vormgeeft. Hij schiet naar beiden tekort. Ondanks zijn keuze voor het bevindelijk-gereformeerd protestantisme blijft hij in een tussenpositie tussen de wereld, belichaamd in Margje en het eeuwige leven: "Had hij alles verloren? Het leven was eeuwig. Er was het kleine stukje hier, vol moeite en verdriet, het tijdelijke, maar dan ging het verder, in een hiernamaals. Waar je terecht kwam hing af van de oordelende God. Er was een kans dat hij gered werd. O God der Goden" (355). Bij de predikers voelt hij zich een "spek en bonen gelovige" (289) en zijn gezin wil hij niet loslaten, terwijl hij tegelijkertijd onbegrip en vijandigheid tegenkomt, vooral van zijn zoon Tom.

Integratie blijft uit: dan weer kiest Hans voor de wereld, dan weer voor de religieuze groep. In zijn ogen is het onmogelijk om beide te combineren. Opmerkelijk is dat bij Hans' dood de werelden samenkomen en zowel Margje als de broeders hem als eigendom beschouwen. De broeders hopen dat "deze sterfdag zijn blijdste dag zal zijn", maar kunnen dat zelf niet beoordelen (442) terwijl Margje, er zeker van dat ze Hans terug zal zien, op zijn grafsteen de verboden tekst 'IN DE HEERE ONTSLAPEN' ( 445) laat beitelen.

## 2.4 Conclusie interpretatie en analyse

In *Knielen op een bed violen* komen drie koloniale thema's naar voren, die goed te bestuderen zijn met begrippen uit de postkoloniale literatuurkritiek.

Het eerste thema is macht. De manieren waarop deze macht uitgeoefend wordt is heel verschillend. Hans' vader overheerst hem het meest fysiek: hij geeft de opgroeiende Hans lijfstraffen en religieuze dreigementen. Mevrouw Flear toont subtiel haar superioriteit door Hans te benaderen als beschavingsproject. Margjes macht is vooral gelegen in Hans' eigen onmacht en minderwaardigheidsgevoel. De invloed van de predikers ondergaat Hans soms vrijwillig en hunkerend, soms uitgesproken vijandig. Bruikbare begrippen om deze machtsrelaties te analyseren zijn hegemonie, de ander/zelf, exotisme en surveillance.

Het tweede thema is onafhankelijkheid. Hans maakt zich los van zijn vader en krijgt daarvoor in de plaats Jozef Mieras en mevrouw Flear. Ook tegenover Margje voert Hans een onafhankelijkheidsstrijd omdat hij zijn handelen niet aan haar wil verantwoorden. Ten slotte vindt hij geborgenheid bij de predikers, maar ook daar wil hij zich af en toe van losmaken. Uit angst voor mogelijke gevolgen maakt hij zich niet echt los, maar gebruikt hij ze als instrument, zonder van hen te houden. Dit thema leende zich voor een analyse met de begrippen *independency* en *agent*,

Het derde thema ten slotte is de tussenpositie: Hans bevindt zich tweemaal tussen twee culturen. Eerst tussen het land van herkomst Lathum en land van aankomst Den Haag. Vervolgens tussen zijn gezin en de predikers. Lathum verlaat hij omdat hij zich daar niet thuis voelt. In Den Haag wordt hij ontvangen als 'de ander', in Velp is hij met zijn concurrerende bedrijf een buitenstaander. Hij vervreemdt zich van zijn gezin en kiest nooit helemaal voor zijn nieuwe religieuze identiteit. In al deze posities is Hans – reëel of ingebeeld – een buitenstaander, variërend van *exoot* tot *outcast*. Deze tussenposities zijn te beschrijven met *In between*, *third space* en *exoot*.

Een niet gethematiseerd element dat naar voren kwam, is Hans' angst. Hans is bang van zijn vader, bang van mevrouw Flear, bang voor de straf van boven, bang van Margje en bang van de kwekers. Met deze karaktereigenschap is hij bijzonder vatbaar voor overheersing en misbruik.

Deze analyse van *Knielen op een bed violen* nuanceert de rol van religie. Wie de roman leest met het idee dat de roman religie als thema heeft, zal weinig oog hebben voor de relatie van Hans en mevrouw Flear. Juist deze relatie heeft de meest herkenbare trekken van koloniale overheersing. Door niet religie, maar bijvoorbeeld macht als uitgangspunt voor deze analyse te nemen, ontstaat er ruimte om de relaties met meer nuance te onderzoeken. Daarnaast richt Hans' strijd om autonomie zich niet enkel op religie maar manifesteert deze zich ook in zijn relatie met Margje en zijn vader. Vooral in macht en onafhankelijkheid speelt religie een rol. Het loyaliteitsprobleem waar Hans mee worstelt, is niet direct religieus van aard, maar is verbonden met elke culturele transitie. Een ander voordeel is, dat in deze analyse de culturele of religieuze achtergrond van de auteur, Siebelink, er niet toe doet. Dit model van analyse is daarmee literatuurwetenschappelijk en minder historisch/psychologisch. Door de

auteur niet bij het werk te betrekken ontstaan er nieuwe interpretatiemogelijkheden en kan een lezer zich meer onbevangen tot *Knielen op een bed violen* verhouden.

## Hoofdstuk 3 – Conclusie

De onderzoeksvraag uit de inleiding luidt: 'In hoeverre kan de postkoloniale literatuurkritiek handvatten bieden bij de analyse en interpretatie van 'ik was gereformeerd literatuur'? De formulering van de onderzoeksvraag begint met 'in hoeverre' waarmee ruimte komt voor een antwoord dat zich ergens tussen 'niet bruikbaar' en 'wel bruikbaar' bevindt. Bij dit experiment lag de bewijslast aan mijn kant; het gaat tenslotte om een nieuwe invalshoek, waarin ik geprobeerd heb om het antwoord van 'niet bruikbaar' of wellicht 'niet van toepassing' zoveel mogelijk richting 'wel bruikbaar' te verplaatsen om zo de analyse van de 'ik was gereformeerd literatuur' te verdiepen.

Ik heb geprobeerd aannemelijk te maken dat op conceptueel niveau de 'ik was gereformeerd literatuur' elementen bevat die te analyseren zijn met begrippen uit de postkoloniale literatuurkritiek. Daarna heb ik door middel van de analyse van *Knielen op een bed violen* aannemelijk willen maken dat de postkoloniale literatuurkritiek 'werkt' en dat het voordelen oplevert. Het eerste voordeel is dat de rol van religie genuanceerd wordt. Het tweede voordeel is dat de auteur niet bij deze analyse betrokken hoeft te worden zodat er meer ruimte ontstaat voor de lezer.

Mijn analyse en interpretatie aan de hand van het postkoloniale begrippenapparaat geeft aan dat dit breder ingezet kan worden dus dat de bruikbaarheid van dit kader zich niet beperkt tot de (post)koloniale literatuur. Het kan toegepast worden om machtsstructuren buiten het postkolonialisme te bestuderen. Dit moet overigens wel met de nodige voorzichtigheid gebeuren: het kolonialisme is een gevoelig onderwerp en de termen kregen hun oorspronkelijke betekenis in een specifieke historische context.

De werkbaarheid voor *Knielen op een bed violen* geeft geen directe indicatie voor de bruikbaarheid voor andere 'ik was gereformeerd literatuur'. Hoewel ik die aannemelijk acht vanwege de terugkerende thema's in deze literatuur, zou nader onderzoek hiernaar gewenst zijn om zo de werkbaarheid van de analyse te controleren. Ten slotte neemt *Knielen op een bed violen* in vergelijking met werk van Treur, Wolkers, 't Hart en Biesheuvel een aparte plaats in vanwege de positie van de protagonist. Van een echt 'was gereformeerd' is geen sprake omdat Hans het bevindelijke milieu niet definitief achter zich laat terwijl dat in romans van genoemde auteurs wel gebeurt of ten minste gesuggereerd wordt. Om dit probleem op te lossen zou ik liever op zoek gaan naar een betere omschrijving van 'ik was gereformeerd literatuur' dan te moeten concluderen dat *Knielen in een bed violen* niet in dit rijtje past, omdat de genoemde thematiek in deze roman juist goed naar voren komt. Ik maakte gebruik van een eigen definitie van 'ik was gereformeerd literatuur'. Deze definitie is gebaseerd op mijn beperkte kennis van boeken uit dat genre, dus hiernaar zou verder onderzoek verricht kunnen worden en daarbij zou gezocht kunnen worden naar een passender naam voor 'ik was gereformeerd literatuur'.

## Bibliografie

- Ashcroft, B, G. Griffiths and H. Tiffin. Post-colonial studies: The Key Concepts. Londen: Routledge, 2007.
- Donk, W.H.J.B. van de, A.P. Jonkers, G.J. Kronjee e.a. Geloven in het Publieke Domein. Verkenningen van een Dubbele Transformatie. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006.
- Foucault, M. Histoire de la Sexualité. Londen: Penguin, [1976] 1998.
- Gyulay, N. "Hybridity." Ryan, M. The Encyclopedia of Literary and Cultural Theory. Wiley-Blackwell, 2011.
- Hosseini, K. De Vliegeraar. Trans. Miebeth van Horn. Amsterdam: De Bezige Bij, 2007.
- Lieburg, F. van. Het Punt des Tijds. De Ware Wereld achter Knielen op een Bed Violen. Amsterdam: De Bezige Bij, 2007.
- Rushdie, S. "The Empire Writes Back to the Centre." The Times 1982.
- Said, E. "Reflections on Exile." Said, E. Reflections on Exile and Other Essays. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2001. 173-186.
- Scheffer, P. Het Land van Aankomst. Amsterdam : De Bezige Bij, 2007.
- Siebelink, J. Knielen op een Bed Violen. Amsterdam: De Bezige Bji, 2005.
- Start, I. "Hoedjes van vilt." Elsevier 2010: 88.
- Start, Irene. "Hoedjes van Vilt." Elsevier (2010): 88.
- Treur, F. Ezzulia Interview M. Onderwaater. 29 januari 2010.  
[www.jansiebelink.nl](http://www.jansiebelink.nl). n.d. 5 januari 2013 <[www.jansiebelink.nl](http://www.jansiebelink.nl)>.